

Bandolerisme del barroc a la Ribera del Xúquer: Estudi i transcripció d'un procés criminal de 1617¹

Carles Ribera Gracia
Universitat de València

1. La Ribera del Xúquer en el segle XVII

El segle XVII al Regne de València es va caracteritzar per una profunda crisi demogràfica i econòmica que, tanmateix, es va resoldre amb l'actualització dels sistemes senyorials, repoblació de zones despoblades i un increment econòmic que es veuria enfonsat de nou amb la guerra de Successió (1701-1715). Però aquella situació de malestar econòmic i social es va veure agreujada per un dels esdeveniments més significatius de la centúria: l'expulsió morisca l'any 1609, decretada per Felip III.

Aquest esdeveniment va afectar greument la demografia i l'economia valenciana, ja que els moriscos representaven una part important de la població i eren fonamentals en sectors com l'agricultura i l'artesania. La minoria morisca representava a primeries del segle XVII, aproximadament, un terç de la població valenciana (Ciscar, 39), aquest terç estava compost per unes vint-i-cinc mil persones que hagueren d'abandonar les terres valencianes (Fuster, 78).

La desaparició sobtada d'aquest terç de la població valenciana va comportar una sèrie de crisis econòmiques i socials. Els moriscos, generalment, es dedicaven a l'agricultura (principal font econòmica de la Ribera) i amb la seua desaparició molts camps es quedaren sense conrear. A més, la població morisca era una població obrera, es dedicaven també a diferents artesanies. Amb el desterrament, tota aquesta producció agrícola i artesana es va veure greument afectada, provocant problemes econòmics difícils de solucionar. En canvi, el buit demogràfic va ser senzill d'arreglar a partir de les cartes de poblament.

Pel que fa a la política, la Ribera tenia diferents viles reials que participaven en les Corts Valencianes que es van convocar, que en foren poques, durant els regnats de Felip III (1598-1612) i Felip IV (1612-1661). Com la resta del territori valencià, mantenia, per tant, l'estructura foralista que va disminuir progressivament mentre l'aristocràcia consolidava el seu poder, que, tanmateix, va anar perdent rellevància a mesura que els estaments més baixos adquirien més control sobre les ajudes financeres i militars del regne de València als Habsburg. Aquell augment de la pressió senyorial sobre les poblacions serà un dels desencadenants del fenomen conegut com a bandolerisme, que també va afectar altres zones de la corona d'Aragó del moment.

Fresquet (14) remarca que tota aquella situació de crisi a la primera meitat de segle té una traducció molt clara a la Ribera del Xúquer: les bandositats, una forma de bandolerisme que s'afegeix als ja existents (morisc, nobiliari i popular), basada en les rivalitats locals, els odis familiars i les venjances clàssiques. L'origen d'aquests bàndols pot haver sigut a Algemesí, segons Fresquet (14), o a Carcaixent, segons García Martínez (103); i des d'ací passaren cap a Alzira, Albalat de la Ribera, Alcúdia de Carlet, Guadassuar i Pardines. Per a solucionar aquestes baralles entre les famílies o clans hi va haver algun intent de reconciliació per part de la noblesa, però no va tenir èxit, ja que els assassinats continuaren. D'altra banda, els membres d'aquests clans no eren perseguits pels justícies locals, per por de les possibles venjances, a més, els

¹ Aquest treball és el resultat de la investigació del Treball Fi de Grau del grau de Filologia Catalana de la Universitat de València titulat *Bandolerisme del barroc a la Ribera del Xúquer: estudi i transcripció d'un procés criminal de 1617* (Ribera, 2025)

familiars i amics dels bandolers els protegien (açò ho veurem més endavant quan parlem de Jaume Gomis). Així, en 1596, el marquès de Dénia va publicar un bàndol tractant de tallar aquestes connexions, però no van servir per a aquietar la Ribera (García Martínez, 103). A més a més, podríem aventurar-nos a dir que la *màfia*, tal i com la coneixem, hauria tingut un dels seus orígens al regne de València.

2. El bandolerisme riberenc del barroc

Per a poder parlar del bandolerisme riberenc, primer cal parlar del bandolerisme català general per poder comparar. El bandolerisme a Catalunya està present des de mitjan segle XIV i desemboca en la guerra de 1640 amb la guerra dels Segadors. Però això no vol dir que aquest bandolerisme desapareguera del mapa: trobem manifestacions populars des del segle XVI fins al segle XVIII. Reglà (10) comenta, però, que el bandolerisme català dura aproximadament un segle: des de l'any 1540 fins al 1640. Comença amb les gestes de Moreu Cisteller i d'Antoni Roca i acaba amb les de Serrallonga.

El bandolerisme se sol situar en zones on l'estat no té massa força militar, llocs com les zones muntanyoses (on els exèrcits no poden arribar-hi i maniobrar correctament) o zones de frontera. A més, si aquestes zones muntanyenques són fronteres, el bandoler ha trobat el paradís, pot amagar-se i si cal fugir a un altre regne. Un comportament comú quan una persona era perseguida per la justícia, tenim casos documentats en què bandolers valencians s'enrolen en un vaixell a València amb destí Nàpols (com va fer Josep Artús [Urzainqui, 17]). A més, Reglà (13) remarca que existia una relació entre la noblesa i els bandolers, on aquests últims eren contractats pels primers. El bandolerisme, en paraules de Reglà, “és una rebel·lió latent dels fills de la misèria i de la superpoblació, i del ressorgir de velles tradicions; però és també, sovint, el bandolerisme pur, l'aventura ferotge de l'home contra l'home.”

Al regne de València no va acabar igual que a Catalunya, ja que el bandolerisme duraria més temps. Segons Llinares (2024, 265) parlem d'un bandolerisme que va dominar el regne de València fins a la guerra de Successió (1701-1715) i que es caracteritza per la conformació de bàndols nobiliaris o familiars i la pràctica de la venjança com a forma d'imposició de les regles del joc, elements molt comuns de l'Europa mediterrània dels segles XVI i XVII. Pel que fa als bandolers valencians trobem noms famosos com Vicent Mateu Benet², Josep Artús³, Macià Oltra⁴ o Pere Andrés⁵.

D'altra banda, cal assenyalar que durant els segles XVI i XVII el bandolerisme és general a la Mediterrània. La pobresa ha augmentat considerablement durant aquests segles i augmenta també la població, la misèria s'estén per tot arreu. L'expansió econòmica comporta un augment en els preus, però els salaris es mantenen ancorats. Aleshores les classes modestes perden nivell adquisitiu i el seu nivell de vida empitjora.

² Conegut com *lo guapo de Benimaclet*, líder d'una quadrilla i un dels bandolers més famosos del XVII valencià. Ha inspirat diverses obres, bé siguen teatrals com plecs solts de cordell. Carles Ros (1703-1773) escriví, sota el pseudònim de Gabriel Suárez, la comèdia *El Vandido más honrado y que tuvo major fin, Vicente Matheo Benet* (València 1769), Urzainqui (225)

³ Antic lloctinent de Benet i Peiró. Va arribar a liderar fins a un total de 83 delinqüents, mai a la vegada, però sí que portava nombroses quadrilles. Artús va començar la seua carrera com a assassí a sou ajudant al notari Ramón Sans de la Llosa per desfer-se del seu cunyat don Josep Valls al convent de Sant Francesc a València. Per saber més informació d'aquest bandoler recomanem llegir la tesi doctoral d'Urzainqui (350-359).

⁴ Natural d'Olcou, va liderar una estesa quadrilla que va durar, almenys, set anys. Per saber més informació d'aquest bandoler recomanem llegir la tesi doctoral d'Urzainqui (360-368)

⁵ Conegut com el “Perot”, nascut a Muro, cap de quadrilla i va ser penjat el 31 de l'octubre de 1646 (Pérez; Garcia, 244) (Urzainqui, 393).

A més, aquests segles es caracteritzen per guerres, fam i d'epidèmies de pesta. Les classes modestes, per a poder sobreviure, recorren a la violència.

García Martínez (23) segmenta el bandolerisme valencià en dues grans etapes: una primera, d'auge o plenitud que dura més d'un segle, aproximadament entre 1558 i 1668 (per tant, els bandolers que apareixen al procés que hem editat se situen cronològicament a la primera etapa del bandolerisme valencià); la segona part dura molt menys, és d'ocàs i extinció, de 1668 a 1700. També cal diferenciar que hi ha dos tipus de bandolerisme: l'aristocràtic i el popular. El primer està un poc al marge de les motivacions econòmiques, o, almenys, no són tan immediates, i és, simplement, una eina per a barallar-se i perpetuar les seues rivalitats i lluites; en canvi, el segon naix de la misèria i de la voluntat d'enriquir-se a través de la violència. Aquest naix entre les classes baixes de la societat (vagabunds, mendicants i lladres).

A la Ribera es va desplegar per damunt del bandidatge aristocràtic i popular un tipus característic de les fàcies valencianes: la "bandositat." Els virreis valencians intentaren activament fer desaparèixer de la tradició popular aquestes bandositats. Així, com assenyala Felipo (104-105), tenim l'exemple d'Antoni Pimentel, IV marquès de Távara (virrei de València entre 1618 – 1622), que va promulgar al seu últim any de govern una sèrie de disposicions, les quals es van orientar en tres direccions complementàries: primerament, va pregonar un total de tres crides, en les quals va oferir una recompensa contra els bandolers més famosos del moment. La del 30 de juliol de 1621 que

[...] ab poch temor de nostre señor Déu y correcció real, són anats i van aquadrillats per lo present regne portant armes prohibides com escopetes y pedrenyal, llargues y curtes, vedades per real pragmàtiques, cometent y perpetrant diversos homicidis, violències, assaltaments y robos en los camins reals y altres graves y enormes delictes, perturbant la pau y quietud pública de aquell [...],

va incloure a Vicent Llopis⁶ d'Algemesí, i s'oferien per la seua captura 200 lliures i l'alliberació de dos homes de treball (és a dir, dos condemnats a mort). Per altra banda, hi havia pena per als qui encobrien als bandolers: 500 lliures i servir cinc anys a la fortalesa d'Orà, si es tractava de persones amb privilegi militar; 200 lliures, galeres i altres càstigs si no es gosava d'aquest privilegi. A més, es recordava als ducs, marquesos o senyors del territori que tant els seus vassalls i oficials com els justícies i veïns dels llocs reials tenien l'obligació de perseguir els malefactors. La negligència es penava amb la privació de càrrecs públics per quatre anys i 100 lliures als justícies; 200 lliures i altres penes als senyors locals i 10 lliures i un mes de presó als particulars.

Una altra crida fou la que es va publicar l'1 d'agost de 1622 contra un total de 28 delinqüents, entre els quals hi figuraven Andreu Sales⁷, d'Alzira, Miquel Beltran⁸, lo

⁶ Vicent Llopis pertanyia a la quadrilla de Pere Ruvio. Tenia sentència de mort des de 1620 per l'assassinat de Nicolàs Serra, notari d'Alzira. En juliol de 1621 és acusat d'anar acollat portant armes prohibides (escopetes, pedrenyals curts i llargs) i cometent diversos crims, assalts i robatoris en camins. Urzainqui (509).

⁷ Andreu Sales, obrer natural d'Alzira, va ser acusat de *varia et isignia criminaria*; pels homicidis de Lluís García de Llaúri, Agustí Palau i Agustí Pallà d'Alzira, de diversos tirs; múltiples tinences d'armes de foc, tant legals com il·legals; *gassationis in via publica in personas Laurencii Moreno, et cuisdam famuli, domini loci de Antella* acompanyat per molts homes armats amb armes de foc; assalt i robatori de *viatores immunes* junt als seus homes. Per tot açò va ser penat en rebel·lia en juliol de 1622 a mort i al pagament de diverses quantitats (ARV. Reial Audiència. Sentències. Caixa 89, núm. 10.859) (Urzainqui, 598).

⁸ Miquel Beltran, natural de sueca conegut com *lo bort*, va ser acusat de pertànyer a la quadrilla de Pere Ruvio; a més de portar armes prohibides com escopetes; cometre diversos crims, assalts i robatoris en

bort de Sueca, i Pere Alapont⁹, d'Algemesí. En aquesta crida es prometien 200 lliures i l'alliberació de dos homes de treball, als qui els entregaren vius o, almenys, indicaren on estaven aquests homes. En cas d'entregar-los mort, el premi seria de 100 lliures i l'alliberació de sols un home.

Finalment, el 13 de setembre de 1622 va lliurar comissió a Tomàs Rubio i Rafael Santamaria, del lloc de Polinyà, amb la intenció d'aprofitar-se de l'estructura dels bàndols per capturar alguns dels seus caps contraris al poder establert.

Però el virrei pensava que l'augment del bandolerisme era motivat “per no haver fet los justícies y demás officials y personas a qui toca e s'esgarda les degudes diligències en la averiguació de aquells, no haver castigat als culpats conforme la calitat y gravetat que dits delictes requereixen.” Així doncs, va involucrar en la lluita als ministres de justícia i habitants en general, mitjançant el pagament d'unes quantitats destinades al manament de les esquadres creades a tal efecte. La primera companyia va ser formada el 14 de juny de 1621, va ser integrada per vint-i-cinc soldats sota la superintendència de Jeroni Ramos. La seua assignació salarial havia de ser satisfeta per les següents viles: Alzira, Algemesí, Pardines, Carlet, Alcúdia, Guadassuar, Llombai, Albalat, Sueca, Montortal, Cullera, Sollana, Almussafes, Benifaió, Alginet, Alberic, Alcosser, Alasquer, Gavarda, Alcàntera, Antella, Massalavés, Carcaixent, Corbera, Vallat, l'Alfàndec, la Pobla Llarga, Castelló, Beneixida, Cotes i Càrcer (Felipo, 1990: 105).

Tot i això, la violència continuava, i en gener de 1622 es van manar altres dues companyies, sota la direcció de Joan Baptista Torregrossa i Pere de la Torre, amb la missió expressa de procurar la pau i quietud en la zona.

El successor d'Antonio Pimentel, Enrique de Ávila y Guzmán¹⁰, el 1623 es va dirigir al Consell manifestant la seua preocupació per la violència present als territoris del regne. Així doncs, el 2 de gener enviava a l'agutzil Antoni Planelles als regnes veïns de Castella, Aragó i Catalunya, on havia d'entregar cartes requisitòries contra un gran nombre de bandolers que havien fugit de la justícia valenciana. Entre ells es trobaven Miquel Beltran, lo bort de Sueca, Andreu Sales d'Alzira i Pere Alapont d'Algemesí. El 18 d'agost distribuïa entre l'Horta i la Ribera set esquadres de dotze homes sota la direcció de Gaspar Portalés, Pere de la Torre, Joan Andreu, Antoni Clarà, Jacob Salvador, Jeroni Monpérez i Pere Livia, que havien de perseguir delinqüents, no sols a cases, sinó a refugis o coves, entre altres (Felipo, 107). Aquesta mesura del virrei va ser exitosa, ja que, tot i que alguns bandolers aconseguiren fugir, molts d'ells foren capturats i, posteriorment, sentenciats a mort.

El 2 de gener de 1628 el successor del virrei Enrique de Ávila y Guzmán, Luis Fajardo¹¹, va prendre possessió del títol de virrei. Aquest noble va centrar els seus esforços en la persecució de Cosme Borrull (natural d'Alginet), un dels bandolers més buscats del moment. (Felipo, 111). Contra ell va pregonar una crida el 24 de juliol de 1630 en la qual li imputaven diferents delictes: pertinença d'armes prohibides (escopetes i pedrenyals, curts i llargs); cometre diversos assassinats; haver assassinat a Oriola a Jeroni Escrivà i a Antoni Colomar; haver participat en l'assassinat de Baltasar

camins; cometre l'assassinat a Jeroni Barransa, al ducat de Gandia. Va ser condemnat a mort en març de 1626 i a pagar 200 morabatins i 500 lliures (Urzainqui, 410-411).

⁹ Pere Alapont va ser membre de la quadrilla d'Andrés Espinós i Pere Ruvio. Va ser acusat d'assaltar al Coll de la Garrofera; assaltar i robar al camí reial; assassinar a diversos homes; furtar blat als molins de Montortal i Vinalesa; furtar bestiar de Guadassuar; tinença d'armes de foc prohibides, anar acollat amb vint-i-cinc homes; blanquejar moneda falsa. Va ser sentenciat a mort en agost de 1620. (ARV. Reial Audiència. Sentències. Caja 86, núm. 10.273). Urzainqui (383-384).

¹⁰ Ávila, c. 1570 – Madrid, 01/06/1630. Virrei de València (1625-1626) (Real Acadèmia de la Història)

¹¹ Luis Fajardo de Requesens i Zúñiga, Barcelona, 1575 – València, 24 XI 1631. Virrei de València (1628-1631) (Real Acadèmia de la Història). Besnet d'Estefania de Requesens.

Garcia, lloctinent del tresorer d'Oriola; assaltaments i robatoris en camins reials. Més avant es repetien els càstigs habituals contra els qui l'ajudaren o es negaren a perseguir-lo. S'oferia una recompensa per capturar-lo de 300 lliures i l'alliberació d'un home treball, en cas de capturar-lo mort, es rebaixava el premi a 100 lliures i l'alliberació d'un home en treball (Urzainqui, 421). El 25 d'octubre del mateix anys es va entregar a l'agutzil Josep Erau una nova ordre de detenció. En aquesta se'l permetia ser acompanyat per qualsevol persona, delinqüents condemnats a mort inclosos, mentre que aconseguiren capturar-lo (Felipo, 112).

El fill d'Enrique de Ávila y Guzmán, Pedro Fajardo, en morir aquest, va succeir el seu pare. Una de les accions més importants que va fer en un intent de reduir la violència i delinqüència va ser publicar una crida l'11 de gener de 1633 prohibint als habitants de Sueca, Albalat de Pardines i les poblacions que integraven l'Honor de Corbera:

[...] que ningun vehí i habitador dels dits llocs de Sueca, Albalat de Pardines, vila y honor de Corbera puga portar ni porte ab sí ni tenir en sa casa ni altra part alguna dins dits llocs y Térmens de aquells, escopetes de pedra de qualsevol manera que sien [...]. (Fresquet, 14)

També va perseguir bandolers, sobretot a la quadrilla composta per Tomàs Sans, Vicent Sans, Francès Vinyals, Pere Pelajà¹² i Vicent Monreal¹³. En crida de 17 de març de 1634 va prometre per ells 200 lliures i l'alliberació de dos homes de treball per qui els entregués vius; 100 lliures i un home de treball en cas contrari.

En 1634 com que no es va capturar, el 25 de setembre del mateix any va ordenar als justícies, lloctinents, subrogats i assessors de Cullera, Corbera, Riola, Polinyà, Fortaleny, Algemesí, Sueca, Albalat de la Ribera i Pardines que, en un termini de quinze dies, havien de presentar als dits criminals (Felipo, 113).

Felipo (113) assenyala que aquesta crida, com les anteriors, no va ser gens efectiva i les bandositats responien amb unes motivacions massa profundes perquè pogueren ser assolades per qualsevol política repressiva. Per això la gestió dels virreis no va poder frenar els abusos i l'onada de violència va continuar estenent-se durant els següents anys.

3. Les causes del bandolerisme a la Ribera del Xúquer

3.1. La geografia

La geografia de la Ribera del Xúquer està dividida entre un sistema muntanyós i una gran vall, per l'oest es troba les muntanyes interiors de la Canal de Navarrés i pel sud es troba la serra de les Agulles i la Valldigna, mentre que per l'est es troba la mar Mediterrània i pel nord l'Albufera i el seu parc natural, i la seua columna vertebral és el riu Xúquer.

La raó per la qual parlem de les muntanyes que envolten la comarca és perquè Reglà (12) remarca que el bandolerisme català estava centrat en els sectors muntanyosos, i, per tant, es podria pensar que a la Ribera del Xúquer passava el mateix. Però no és així, és cert que hi ha muntanyes a la comarca, com ara bé la muntanya de Corbera, la Murta o

¹² Tots quatre nascuts a la Ribera, membres de la quadrilla de Vicent Monreal

¹³ Vicent Monreal va ser un famós bandoler i cap de quadrilla. En 1627 va ser acusat junt amb altres d'acusats d'anar aollats; acusat de violenta resistència amb armes de foc contra el Justícia de Sueca; assassinar a Antoni Díez, notari d'Alginet; assaltar el camí d'Alginet a Bunyol; portar i posseir armes de foc prohibides. Va ser processat en rebel·lia i sentenciat a mort (ARV. Reial Audiència. Sentències. Caixa 196, núm. 1.163). Durant el turment va confessar dotze homicidis. En novembre de 1637 va ser penjat, els quaters a camins i el cap a Alzira (Urzainqui, 538-539).

zones com Benicull o Favara. Però la Ribera és més bé una zona pantanosa a causa de l'Albufera i el Xúquer. Aleshores hem de tractar el bandolerisme riberenc com un bandolerisme que ocorre a zones fluvials i a zones de litoral. Per exemple, tenim un cas registrat d'un assassinat al riu Xúquer a l'altura d'Albalat de la Ribera perpetrat per Jaume Gomis i Alonso Mallorquí l'any 1602 (Arxiu del Regne de València, Processos Criminals Reial Audiència, Part II, núm. 505).

García Martínez (29) comenta que a la zona de la Ribera hi havia bandolerisme morisc, però menys perillós que les bandositats dels Timors, Garrigues i Valcebres que s'enfrontaren als Llorets i Badies en una guerra a mort. Aquestes discòrdies, nascudes a Carcaixent i la Pobla Llarga, es van difondre per la Ribera Baixa (Albalat de la Ribera) i sobretot per l'Alta (Alzira, Algemesí, Guadassuar, Alcúdia de Carlet, Carlet i Pardines) van aconseguir el seu clímax simultàniament i independentment de l'expulsió morisca. Durant la resta de la centúria sorgiren noves bandositats connectades unes amb les de la Marina i muntanyes meridionals (Sueca, Alzira, Carcaixent, Sallent) i altres d'autòctones (Castelló de la Ribera), sense que faltara tampoc el bandolerisme planer (Sollana, Alberic, Alginet, Benimodo, Algemesí).

No obstant això, al litoral existia un altre bandolerisme, el bandolerisme marítim, és a dir, la pirateria. El port de Cullera fou atacat diverses vegades per pirates, com l'atac al segle XVI de Turgut Reis, el *Dragut*, que va destrossar la vila de Cullera. A més, el litoral oferia no sols un nou mitjà per a l'activitat delinqüent, sinó que també el feren servir com a via per a fugir. Els bandolers valencians s'enrolaven en un vaixell al port de València direcció Itàlia, majoritàriament cap a Nàpols (altre dels nuclis criminals mediterranis).

3.2 L'economia

La misèria en què vivien les classes baixes i el problema econòmic originat per les guerres, les pestes i diferents factors, com l'expulsió morisca, són uns factors fonamentals en el desenvolupament del bandolerisme valencià.

Cal assenyalar que el Mediterrani perd força comercial des que a finals de segle XV Colom arribara a Amèrica. El comerç marítim que el Mediterrani havia governat durant segles perdia força contra les colònies americanes. Els ports de Sevilla i de Cadis tenien el monopoli comercial atlàntic, els ports de Barcelona o València no tenien permès portar els seus productes directament a Amèrica, sinó que havien de passar obligatòriament per alguna de les dues ciutats andaluses. Això va generar una pèrdua econòmica als mercaders catalans i valencians.

Però quan ens referim a l'empobriment comercial, l'activitat marítima valenciana no tenia la mateixa força que la barcelonina, però això no vol dir que aquesta activitat fora inexistente. És de veres que durant la primera meitat de la centúria va tindre un poder menor, però és a partir de 1650 quan recupera força. Tenim documentada aquesta activitat comercial al *Llibre del Peatge de Mar de l'Any 1650* (Maldonado, 153). Maldonado (160) assenyala que aquesta expansió en els tràfics del port es va deure al fet que València es va mantindre al marge de la guerra dels Segadors, guerra que va comportar la destrucció del port de Barcelona i, per tant, va afavorir el comerç al regne de València.

A més, pel que fa a l'economia valenciana, durant el segle XVII hi va haver una sèrie de factors que va portar a l'empobriment de la població valenciana. Primerament, la que va comportar l'expulsió morisca. Hi va haver una crisi econòmica al cap i casal del regne a causa d'una mala gestió administrativa, corrupció, mentalitat rendista, caràcter oligàrquic i endogàmic dels seus governants i una certa traïció de la burgesia (Reizábel, 522). En existir un problema monetari al cap i casal, l'administració

financera era caòtica, i açò va provocar problemes a les administracions que depenien de la ciutat de València.

A més de la crisi monetària i els problemes administratius, cal sumar una sèrie de pestes que ocorregueren durant la centúria (que en foren quatre: la “pesta de Xàtiva” (1600), la pesta de 1630 que va afectar a diferents ciutats i pobles (Vilar, 124), la pesta que va despoblar la zona d’Oriola (1648) i la pesta que va afectar València (des de l’octubre de 1647 fins a la primavera de 1648) (Escartí, 53-54), i que feren que la població valenciana dels estaments més baixos tinguera moltes dificultats per a sobreviure i un consegüent descens demogràfic. Els membres de les classes més desfavorides de la societat s’empobrien cada cop més, i com que no tenien res a perdre, veien en la delinqüència una forma de viure.

3.3 Causes de tipus socials

Els cristians vells al segle XVI amb el seu tracte abusiu comés contra la població morisca va generar un augment en els actes delinqüents dels moriscos. A més, a partir de la seua expulsió, amb les cartes de poblament, molts territoris que havien quedat sense població foren repoblats d’emigrants de tota la península i en alguns llocs des de les Illes Balears (com és el cas de la Marina). Molts d’aquests emigrants no assoliren un lloc social estable i, per tant, una economia estable, de manera que alguns van recórrer a la delinqüència.

Des de les illes van vindre famosos bandolers que ja havien actuat a les illes. Alguns noms de bandolers illencs són Joan Barraquer¹⁴ o Miquel Martorell¹⁵. Van vindre per a rehabilitar-se i per a poder viure com a simples colons, però van veure repetir-se la mateixa situació: ser menyspreats i humiliats pels pobladors cristians vells que ja estaven arrelats als diferents llocs (Llobell, 53).

Ja hem parlat adés de dos tipus de bandolerisme, l’aristocràtic i l’humil. Doncs l’humil el podríem relacionar amb la faula de Robin Hood, un home que atacava als poderosos i els furtava tresors per donar-los-els als pobres. Alguns dels bandolers valencians feien el mateix: donaven el seu suport a les famílies necessitades de la seua zona de control. La gent era agraïda amb ells i els ajudava com podien. Així, trobem molts casos que aquests bandolers eren protegits als seus pobles, fora per la família o pels veïns, i avisaven als perseguits perquè fugiren cap a una zona segura (Llobell, 53).

Aquest bandolerisme humil estava compost pels estrats inferiors de la societat (pagesos, artesans, vagabunds...). Però l’aristocràtic estava compost pels estaments privilegiats: nobiliari, eclesiàstic i reial. L’aristocràcia tenia el paper de patró del bandolerisme, com la petita noblesa que va aportar caps de quadrilla i es va veure involucrada en el bandidatge urbà. L’estament reial va tindre interaccions limitades, García Martínez (33) comenta que possiblement va estar limitada a certs elements de l’oligarquia ciutadana de la capital en el desenvolupament del bandolerisme urbà. Pel que fa a l’estament eclesiàstic, les relacions foren molt majors, no per part de la jerarquia (alguns dels representants com Sant Joan de Ribera, fra Pere d’Urbina o fra Joan Tomàs de Rocaberti ocuparen el càrrec de virrei i van reprimir forçament el bandolerisme), ni tampoc per part de l’alt clergat, sinó per nombrosos individus del baix

¹⁴ Natural de Mallorca, acusat, junt amb el seu còmplice, el 10 de l’octubre de 1651 de *triplici furto commissio in ecclesia parochiali ville de Borriana, quibus anno 1647*, emportant-se objectes amb valor de cinc-centes lliures, i per portar i possessió d’armes il·legals; diversos assalts a viatgers en camins reials. Va ser condemnat a galeres quatre anys i exili perpetu del regne el dia 19 de febrer de 1652 (Urzainqui, 420).

¹⁵ Natural de Mallorca, acusat el 15 d’abril de 1622 de *pluribus grasationibus in viis publicis per eos factis*; portar armes prohibides (arcabussos de mesura il·legal); entrar armat a casa de Diego Poncià per a furtar. Penat el 5 de l’octubre de 1622 a galeres per deu anys i exili perpetu del regne (Urzainqui, 527).

clergat (mossens rurals, frares mendicants) que anaren a les zones muntanyoses i arribaren a ser caps de quadrilla, sobretot durant la segona meitat del segle XVII (García Martínez, 33). Relacionat amb Jaume Gomis, personatge central del procés que hem transcrit, coneixem el seu germà, fra Nicolau Gomis, frare de Sant Onofre (Porcar, 543). Aquest frare va ser, almenys, còmplice de bandolers. Tenim un testimoni de l'època de com aquest home va ajudar el seu germà a fugir de la presó de València:

Diumenge, a 5 de giner 1620, portaren de la vila de Caspe, en Aragó, a Jaume Gomis, de Algemesí —que son germà, lo frare de Sent Onofre, 2041 dit Nicolau Gomis, diumenge a 24 de març 1619, a prima nit, lo va traure de la Torre— [...]. (Porcar, 543)

o, també, coneixem noms com seria el cas de com mossèn Francesc Xolvi, de Xàbia, mossèn Senent¹⁶, a l'Horta, o mossèn Felip Navarro¹⁷, a Almàssera.

3.4. Altres causes

Un fet fonamental va ser l'armament general del país. El dret a tindre la possessió d'armes havia estat al llarg de l'edat mitjana un luxe reservat a la noblesa i al clergat. Amb el regnat de Felip II açò va canviar, ja que va concedir el dret a tindre-les a tots els ciutadans del regne en la segona meitat del segle XVI. Aquest canvi de la legalitat de portar armes es devia a una sèrie de factors: tindre un mitjà per defensar-se dels moriscos i enfortir la defensa de les costes contra els atacs dels pirates i corsaris.

A més, la indústria de les armes estava evolucionant. A mitjan segle XVI les armes de foc amb precursor de pedrenyal, les quals eres més ràpides i fàcils d'amagar i amb un mecanisme que no presentava cap perill per amagar-les sota la capa, començaren a generalitzar-se; l'invent de l'espasa negra fàcil de camuflar, també; i l'invent del punyal de Xelva (Llobell, 54), entre altres, provocaren un augment en els actes violents relacionats amb armes de foc i convencionals.

Llobell (54) remarca que totes aquestes circumstàncies adverses que es donaren durant el segle XVI no sols afectava els colons, sinó que molts nobles, arruïnats després de l'expulsió morisca, decidiren començar a fer actes vandàlics. Llobell posa l'exemple don Jaume Roís de Castellblanch, senyor de Torrebaixa i famós cap de quadrilla, al qual li són atribuïts cent huitanta-tres assassinats i un gran nombre de robatoris.

4. Bandolers de la Ribera Alta i de la Ribera Baixa

La Ribera del Xúquer va ser una comarca d'on sembla que molts bandolers valencians van ser originaris. Pel que fa a la Ribera Alta trobem documentats 156 casos (Urzainqui, 64). Alzira sembla ser la població que més criminals va engendrar, bressol de trenta-set d'ells; Algemesí rep el segon lloc amb trenta i Carcaixent amb setze. S'ajusten, així, a l'ordre demogràfic que ocupaven en la comarca. Coneixem noms com els alzirenys Bautista Peris¹⁸ i Andrés Sales. En Carcaixent destaquen Nicolàs

¹⁶ Mossèn Vicent Senent fou perseguit per Josep Cases, membre de la quadrilla de Jacint Carrasco i comissionat pel virrei per a capturar-lo. Fou capturat, turmentat diverses vegades, li tallaren la mà, el penjaren, li tallaren el cap i fou bullit i van exposar el cos al Carraixet, el cap el depositaren en un pilar de Mislata en gener de 1681. Urzainqui (432).

¹⁷ Va morir en la trobada de la partida de Mateu Vicent Benet amb la d'Aranda d'Aldaia en agost de 1663. El seu cadàver no fou penjat a la forca del mercat, ja que fou enterrat immediatament. Urzainqui (547).

¹⁸ Bautista Peris va ser un criminal acusat d'anar acompanyat amb huit socis, tots armats, cometre diversos assassinats i robatoris. Va ser castigat a sofrir exili perpetu i pagament de galeres cinc anys en desembre de 1618 (ARV. Reial Audiència. Sentències. Caixa 83, núm. 9.765). Novament, va ser acusat d'anar amb deu socis; assaltar i robar, però ara a Castelló de la Plana, Vila-real i Borriana; cometre diferents delits;

Armengol, amb el malnom de “lo Duende”¹⁹, Josep Bonifaci, àlies “Capdebolo”, i Vicent Vallà, “lo Panchut”²⁰. Pel que fa als bandolers d’Algemesí coneixem noms com Joan i Josep²¹ Ahuir (el primer d’ells implicat al procés transcrit a aquest treball i del qual hi ha més informació a les següents pàgines) i Pere Alapont. Trobem a Llombai a Pere Xolvi²², i a Alberic a Cosme Borrull²³.

A la Ribera Baixa el bandolerisme sembla que fou menys intens, si el comparem amb la Ribera Alta, però tenim documentats seixanta-un casos. El nucli més rellevant va ser Sueca, lloc d’origen de dos de cada tres bandolers imputats a la comarca, entre ells Ramon Senent²⁴ i Damià Ramon, Miquel Beltran, *lo Bort de Sueca*, i Joan Çapena. Sueca era, també, el nucli de major població de la comarca.

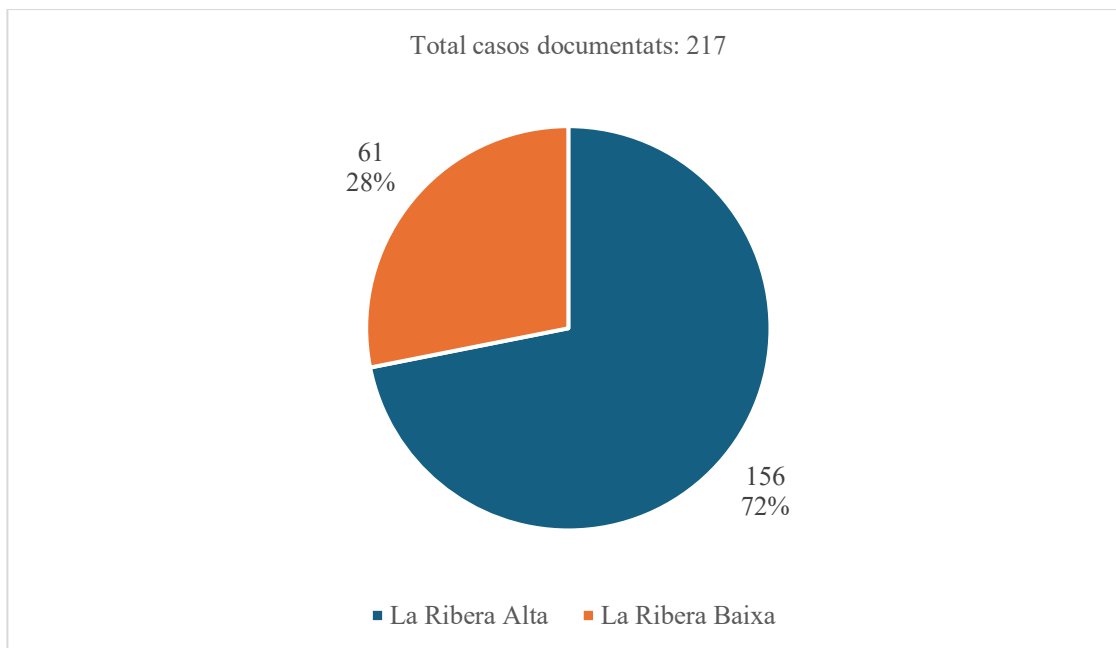

Fig. 1. Total de casos documentats a la Ribera del Xúquer. Elaboració pròpia

portar armes prohibides. Va ser penat en febrer de 1624 a exili perpetu del regne i deu anys en galeres. (ARV. Reial Audiència. Sentències. Caixa 92, núm. 11.355). Urzainqui (567).

¹⁹ Nicolàs Armengol va ser un membre de la quadrilla de Marcel·lí Català. Urzainqui (397).

²⁰ Vicent Vallà va ser un membre de la quadrilla de Josep Artús. Urzainqui (627).

²¹ Josep Ahuir, agricultor de Llombai, va assaltar camins; perpetrà homicidi junt amb el seu soci Vicent Company; tinença d’armes prohibides. Pregonat com a criminal en la crida de 1642 (ARV. Reial Cancelleria, núm. 1.384, pliego entre ff. 242 i 243). Penat a mort en agost de 1642, pagar 800 morabatins i 2.000 lliures (ARV. Real Audiència. Sentències. Caixa 126, núm. 16.579). Apareix pregonat com a bandoler famós en una crida de 1650 (ARV. Reial Cancelleria, núm. 1.388, ff. 22-23). Fou penjat en 1653. Urzainqui (382).

²² Segons Urzainqui (639), Pere Xolvi va ser cap de quadrilla.

²³ Segons Urzainqui (421), agricultor d’Alberic.

²⁴ Ramon Senent va ser membre de la quadrilla de Josep Artús. Penjat per bandoler famós el 4 de gener de 1667. Urzainqui (580).

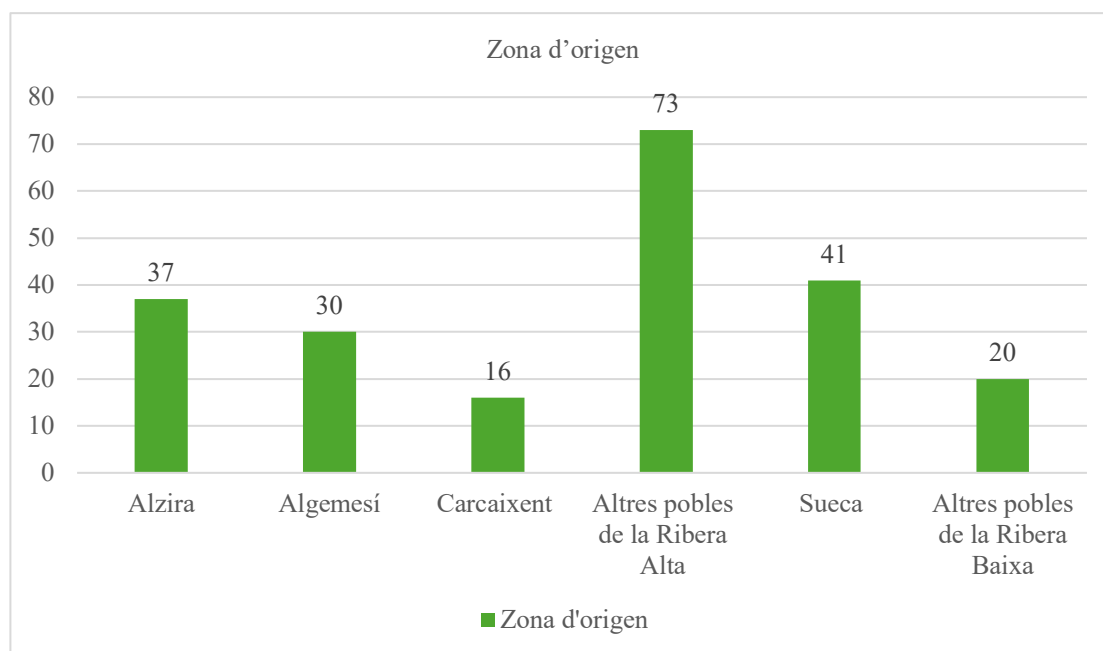

Fig. 2. Zona d'origen dels bandolers segons el poble. Elaboració pròpia

5. Sentències conta bandolers

A partir de la crida del 14 de febrer de 1628, del virrei Luís Fajardo, sobre la prohibició de l'ús i possessió d'armes, trobem diferents sentències, les quals ens les facilita l'estudi de Francisca Miralles (116-124). Una d'elles, del dia 1 de febrer de 1628 on se'ns informa que Francés Noguera de Carcaixent va ser condemnat a pagar 50 lliures per portar una espasa prohibida. El 31 de gener de 1630 es va encarregar al tresorer que pagués als oficials reials 15 lliures d'averies per les 200 que va ser condemnat Francesc Casasús²⁵, d'Alzira, per delació d'escopeta. El 15 d'abril de 1633 el tresorer va pagar a l'agutzil Juan Bautista Noguera 33 lliures, 6 sous i 8 diners de premi per la captura de Pere Pujalt a Alzira portant amb si una pistola. El 25 de gener del mateix any penjaren a Josep Sunyer a Cullera per haver eixit amb pistoles i haver ferit a algú.

Vist que l'ús d'armes, tot i la prohibició, continuava sent un problema, el virrei Luís Fajardo va publicar una crida el dia 11 de gener de 1633 prohibint als habitants de Sueca, Albalat de la Ribera i Corbera l'ús d'escopetes. Les contravencions es penaven amb 300 lliures i cinc anys de galeres als naturals i 100 lliures i desterrament als forasters.

El 27 d'agost de 1627 es va ordenar a l'agutzil Antoni Clarà que es desplaçara fins a Alginet, on havia d'informar-se sobre les escopetades contra Antoni Diez a Carlet, causant-li la mort. El 21 d'octubre del mateix any es va comissionar a Gaspar Portalés perquè anara a Carcaixent i detinguera als culpables de la mort de Nicolau Muñoz i Bartomeu Albelda. El 18 de febrer de 1631 es va emplaçar Joan Baptista Noguera perquè s'informara sobre el cadàver trobat "davall del pont dels passadores." Un mes després, el mateix agutzil va anar a Alginet per buscar informació de la mort d'un tal Marco. El 22 d'octubre de 1632 es va indicar al tresorer que pagués als oficials reials la tercera part de les 100 lliures de les quals va ser condemnat Nicolau Folch d'Alzira per haver disparat amb una escopeta a Josep Naquador. El 26 de novembre del mateix any trobem la mateixa disposició en relació amb les 300 lliures amb les quals fou condemnat Francesc Casasús d'Alzira per la mort perpetrada contra Lluís Lloqui. Així

²⁵ Segons Urzainqui (433) va ser processat en 1632 com a autor d'una sèrie d'assaltaments.

mateix, en maig de 1633 es va iniciar a la Reial Audiència el procés contra Jaume i Joan Esteve, acusats de la mort d'Alexos Escrivà.

Els robatoris eren actes comuns dels bandolers, i un que cal remarcar és el de l'hostiera del Santíssim Sagrament del convent dels Pares Franciscans Descalços²⁶ de Sueca, el febrer de 1629. La notícia va arribar al virrei el dia 20, i capturaren l'endemà tant a l'autor, Vicent Moncaio²⁷, com als seus dos còmplices: una dona, que va portar l'hostiera a l'argenteria, i Miquel Gamir, que la va comprar. Al judici, celebrat el dia 10 de març, es van imposar les penes: a Vicent Moncaio li van tallar la mà i, posteriorment, el dia 22 de març va ser penjat; la dona va ser fustigada; i a l'argenter se'l va condemnar a 200 assots, fer amb la plata comprada un llum per il·luminar el Santíssim i desterrament perpetu del regne.

6. Els dietaris com a font d'informació de les bandositats i del bandolerisme

A banda dels documents de tipus processal i administratiu als quals hem fet referència, cal assenyalar que els dietaris són fonts d'informació excel·lents per intentar descobrir la història quotidiana i, en concret, aspectes sobre el bandolerisme local. Són l'espill literari de la societat, ja que escriuen els fets del dia a dia, i suposen una font riquíssima per tal de conèixer la mentalitat col·lectiva i individual dels segles XVI i XVII al País Valencià (Llinares, 2021: 536).

Així doncs, per tal d'il·lustrar allò que diem, aplicat a la realitat del bandolerisme valencià, farem servir el dietari dels germans Vich per mostrar els dietaris com a font d'informació. El *Dietari (1619 a 1632)* dels Vich és un document en què trobem un gran nombre de bandositats que van ocórrer al regne de València entre els anys 1619 i 1632. Així, el primer succés que documenta correspon al 6 de gener de 1619:

Dia de Reyes mataron a Thomas Cedrellos, criado del Conde de Castellar. Matole a las 3 de la tarde en la Plaza de la Seo, Luis Cambres vecino de Alaquaz sobre palabras: prendieron a dicho Cambres; y le sacaron de la carcel dia de Pasqua de Resurreccion, con que pagasse cien libras, y que saliese desterrado de Valenica por diez años. (Vich, 6)

El següent assassinat que anoten és el d'un guarda de la Torre de València, el dissabte de Rams (març de 1619), quan quatre homes el maten per traure a *Jayme Gómez* (Vich, 8), sens dubte Jaume Gomis, un dels bandolers protagonistes del procés que hem editat, el qual es trobava tancat i esperant la forca. Escaparen amb ells cinquanta-sis presos més.

El Dissabte Sant del mateix any, durant la nit, Noguera²⁸ va matar a la seua dona i li va fer “mas de veinte puñaladas” (Vich, 8). Aquest Noguera, probablement, siga qui documenta Urzainqui (553): un bandoler natural del regne d'Aragó, membre de la quadrilla dels germans de Xèrica. Aquest home va ser penjat el dimecres 7 d'agost (Vich, 21).

També anoten assassinats misteriosos com el del divendres 17 de maig de 1619 que trobaren a la séquia del Rossinyol a un home degollat (Vich, 12). O el dia 13 d'agost del mateix any quan mataren a un home que venia aigua freda (Vich, 22).

²⁶ Actualment l'edifici és l'Arxiu Municipal de Sueca.

²⁷ Jove suecà de diu anys, llaurador. El trobaren prop del molí de la Vera. Va portar l'objecte furtat a València i li'l va vendre a una dona, aquesta ho va portar a l'argenteria i així van poder seguir-li la pista. Es va oferir una recompensa de 500 lliures i traure a dos homes de treballs a qui el descobriera (Miralles, 119).

²⁸ Nebot del vicecanceller del Consell Suprem de la Corona d'Aragó i cavaller de l'Orde de Montesa.

El dia 27 d'agost de 1619 escriuen:

Martes a 27 quisieron atormentar a Pedro Calbo famoso bandolero; prendieronle e la Cruz de la conca donde el solo salia a saltar, sin ayuda de nadie, estava tambien culpado en el quebrantamiento dela carcel que sucedio sabado de Ramos, y asi tratando de atormentalle por dicho caso, antes de llegar a los tormentos, aconsejado de sus confesores, confesso haver sido autor de el D.n Pedro de Leyva, hijo del Principi de Asculi, y otros muchos; [...]. (Vich: 23)

Aquest Calbo, Urzainqui (427) el documenta com a Pere Calbo, famós bandoler aragonés. Aquest home va ser penjat el dissabte 31 d'agost enfront de la Torre de Serrans, després d'haver-li tallat la mà a la plaça de la Seu (actual plaça de la Reina). Va confessar que havia matat al guarda de la presó el dia que van traure a Jaume Gomis el dissabte de Rams, i que Gomis anava a alliberar-lo (Vich, 22).

La força era un càstig comú per als bandolers. Tenim exemples, com la mort d'un assassí famós, la qual va ser la del 3 d'abril de 1626. Aquest dia penjaren a Jeroni Pla (Vich, 48), el qual va confessar diversos assassinats. El dia 18 de juliol del mateix any penjaren a Moner, de Castelló, per assaltador de camins i altres delictes (Vich, 53). O, un altre exemple, el del 18 d'agost, també de 1626, que el governador va penjar a Gil, a la plaça dels Predicadors, per haver matat la seua dona (Vich, 55-56).

Aquests són alguns dels molts exemples de bandositats i crims, i les seues conseqüències jurídiques que podem trobar al dietari dels germans Vich. Però, no és l'únic dietari en què trobem registrades entrades sobre bandolers, assassinats i càstigs amb penes de mort.

Per una altra banda, també tenim el *Dietari (1585 – 1626)* de Pere Joan Porcar (Lonzano, 2012). Aquí trobem diverses entrades que tracten sobre bandolers, com la 476. *Sentència de Joan Bueso, de Meliana*: el dia 23 d'agost de 1607, Joan Bueso va ser sentenciat per bandoler, portar pistoles i haver matat a Bondia a Burjassot. El va capturar Lleó al Puig (Porcar, 192). El dia 23 d'agost de 1611 capturen al famós bandoler March Talens, dos dies després fou sentenciat a mort i el penjaren, i així ho documenta Porcar a les entrades 632. *Presó de March Talens, de Carcaxent* i 634. *Sentència de Talens, del Bando [de Lloret]* (Porcar, 232). L'entrada 2.784. *Mort del bandoler Carles*: el 13 de novembre de 1623, portaren entravessat en un cavall a Jaume Carles, bandoler d'Alberic (Porcar, 726).

Pel que fa als bandolers que hem estudiat a partir del procés, és a dir, Jaume Gomis, Joan Ahuir i Francesc Montreal, Porcar té quatre entrades sobre Gomis (1.624, 1.697, 1.748 i 1.750). Les quals diuen:

1624. Assalt en la Torre fet per fray Nicolau Gomis, de sent Honofre, donat. Vinguda dels jurats de Madrid.

Dit dia, a la nit, entre les dos oracions, pucharen a la Torre alguns hòmens ben armats ab boques de foch, y romperen les portes y varen traure a un home de Algemés que's dia Gomis. Y se n'anaren, dient, 57 presos. Cas extraordinari en València. [...]. (Porcar, 510)

Relacionat amb la fuga de la Torre de Gomis, Porcar documenta la sentència a Joan Calbo (1.697. *Sentència [a] Joan Calbo*), sentència la qual també van documentar els Vich, uns dels homes que va traure a Gomis:

[...] Y fonch perquè se trobà en lo cas quant saltecharen la torre del portal dels Serrans, ell y altre, diumenge a la nit, a les primeres oracions, per traure a

Gomis, de Algemesi, y s'i trobà un germà del dit Gòmitz, frare de Sent Onofre, profés y llech. [...]. (Porcar, 529)

Les dues següents entrades corresponen a la mort de Jaume Gomis, les quals són 1.748. *Penjaren a Jaume Gomis*:

Diumenge, a 5 de giner 1620, portaren de la vila de Caspe, en Aragón, a Jaume Gomis, de Algemesi —que son germà, lo frare de Sent Onofre, dit Nicolau Gomis, diumenge a 24 de març de 1619, a prima nit, lo va traure de la Torre— y'l portaren al Real y hallí lo tancaren. [...];
Y disabte, a onse de dit, lo penjaren en la forca de València. Y dia la crida per haver mort a N. Banyon en la horta de Xàtiva. (Porcar, 543)

i la 1.750. *Penjaren a Gomis, de Algemesi*:

Disabte, a 11 de giner de 1620, penjaren a Jaume Gomis de Algemesi, per haver mort a N. Banyon en la horta de Xàtiva. Lo qual se'n fuixqué de la Torre de València diumenge, a 24 de març de 1619, a prima nit, per orde de son germà, fray Nicolau Gomis, del convent de Sent Onofre de la Orde de Predicadors. (Porcar, 544)

Això no obstant, tornat al dietari dels germans Vich tenim una sentència a un home a Algemesi per furta una mula. Així i tot, malauradament, no es tracta dels bandolers que hem estudiat a partir del procés transcrit. Així i tot, ens ensenya una sentència possible per als tres homes per haver furat la mula a Tomàs Burguera.

Estos dias havia en Algemesi un hombre condenado por algunos hurtos, y particularmente por el de una burra, a azotes por aquel Justicia; y haviendo apelado el reo a la Real Audiencia, acerto a pasar por alli el verdugo que venia de otro lugar, y por no perder la occacion le azotaron sin tener quenta que esta pendiente la apelacion. Aora el azotado pide a la Avdiencia le haga justicia; y no saben los Señores Doctores como se pueda este hombre desazotar. Acertaron por acaso a azotalle sobre la misma burra que havia hurtado. (Vich, 96)

7. El procés contra Jaume Gomis, Joan Ahuir i Francesc Monreal per furta una mula

El procés contra Jaume Gomis, Joan Ahuir i Francesc Monreal, acusats del robatori de la mula de Tomàs Burguera, s'inicià el dia 27 de març de 1617, però els fets ocorregueren a partir del dia 19 de juny de l'any anterior, vespra de Sant Pere, des que Tomàs Burguera es va adonar que li faltava la mula. El document ens ha pervingut a l'Arxiu del Regne de València²⁹. El procés va ser incoat a Reial Audiència de València i consta de 16 fulls escrits pel recte i pel vers. L'estat de conservació és relativament bo i l'escriptura humanística cortesana és llegible, llevat de llacunes causades per la corrosió de la tinta en algunes pàgines que les fan impossibles de desxifrar i de pàgines amb plecs que en dificulten la lectura, encara que hi ha una sèrie de fulls que per la cal·ligrafia és quasi impossible llegir. Cal assenyalar que al llarg del procés intervenen diferents mans. Pel que fa als personatges que declaren, trobem els denunciants, Tomàs i Jaume Burguera, i l'agutzil de la vila d'Algemesi, Joan Lledesma. A més, aquest procés conté l'acta de nafres practicada en la persona de Joan Lledesma pel doctor Guillem Ramon Mora.

²⁹ ARV, Reial Audiència, *Processos criminals*, Part II, núm. 612.

El procés contra Jaume Gomis, Joan Ahuir i Francesc Monreal es va iniciar per la denúncia de Tomàs Burguera, llaurador d'Algemesí al qual li van furtar la mula. Aquest procés començà el dia 27 de març de l'any 1617 es tanca el dia 21 d'agost del mateix any. La sentència no arribarà fins al dia 4 de setembre de 1617.

7.1. La denúncia de Tomàs Burguera

El dia 27 de març de 1617, Tomàs Burguera, llaurador de la vila d'Algemesí, i el seu germà denunciaven a Jaume Gomis, Joan Ahuir i Francesc Monreal, davant la Reial Audiència de València, acusant-los del robatori d'una de les seues mules.

El dia 29 de juny de 1615, vespra de Sant Pere, dia en què se situa el fet denunciant, durant la nit Tomàs Burguera estava segant herba a la partida del Molí Nou, a Algemesí, quan es va adonar que li mancava una mula. Des del primer moment ja sospitava que el robatori havia sigut efectuat per Jaume Gomis, el qual ja tenia un procés anterior per l'assassinat d'un home. Tomàs va començar, amb l'ajuda del seu germà Jaume, a buscar la mula.

Aquesta mula va aparèixer a l'hostal del Villar, molt segur que siga Villar del Arzobispo, i Tomàs s'assabentà d'açò el dissabte de Rams de l'any següent, 1617. L'hostaler del Villar diu als dos germans que la mula li l'havia comprada a Pallàs, un home de Xelva. I aquest Pallàs li l'havia comprada a Jaume Gomis pel preu de vint-i-set lliures i un rosí. En el moment en què els dos germans ja han trobat la mula es dirigeixen al justícia del Villar per intentar recuperar la mula, i aquest els diu que tornen amb tres testimonis, els quals seran Antoni Blasco i Jaume Barberà, llauradors, i Miquel Ferris, torcedor, tots tres d'Algemesí, per què testifiquen a favor dels germans. El justícia, a la vista d'aquells tres testimonis, accepta la seua paraula i torna la mula a Tomàs.

En tornar cap a Algemesí, tots cinc s'aturen a l'hostal de Llombai, del qual Jaume Burguera era l'hostaler. Mentre estan en l'hostal els cinc homes, arriba Jaume Boix, llaurador de l'Alcúdia, i els avisa que no anassen cap a Algemesí perquè Jaume Gomis, Francesc Monreal i Joan Ahuir i el seu oncle els estaven esperant. Jaume Gomis, segons Jaume Boix, no volia que la mula entrara a Algemesí perquè no volia que la seua família s'assabentara del robatori. A causa del temps gastat cercant la mula, Tomàs li diu a Jaume Boix que ha perdut diners i temps, i que la raó de Jaume Gomis no valia per no tornar amb la mula. Aleshores Jaume Boix li promet que Jaume Gomis li pagarà les despeses gastades. Els germans Burguera i Jaume Gomis i companyia acorden que així seria, i que un dia de les Pasqües vinents els pagaria, però no fou així.

7.2. El testimoni de Joan Lledesma

El dia 27 de març (el mateix dia del testimoni dels germans Burguera), Joan Lledesma, agutzil d'Algemesí, donava el seu testimoni contra Jaume Gomis, Joan Ahuir i Francesc Monreal, davant la Reial Audiència de València, acusant-los dels trets que li feren.

El dia 29 de juny (possiblement de l'any 1616, ja que no es diu l'any) durant la ronda de vigilància rutinària, va anar en cerca dels lloctinents, però com que no va respondre als tocs a la porta se'n va anar cap a casa del justícia. Mentre tornava per la plaça de l'església (que és la plaça que es troba davant de l'església de Sant Jaume Apòstol d'Algemesí) veu vindre a quatre homes. Joan Lledesma els saludà, en castellà, perquè sembla que aquesta era la seua llengua segons les vegades que es reproduïen les seues paraules en estil directe, però els quatre homes dispararen contra l'agutzil i li pegaren dues bales al braç esquerre. Aquell va córrer cap a casa de l'apotecari, però, abans de poder entrar-hi, un dels quatre homes li pegà un altre tir que li trencà el braç esquerre.

L'agutzil comentà durant la seua declaració que aquests homes que li havien pegat els tirs ja els havia vist unes nits abans, amb pistoles en la mà, caminant pel carrer València i que els va haver de parar i no els va deixar passar.

Més endavant del procés, quasi al final, l'escrivà informa que aquests trets no havien estat perpetrats per Jaume Gomis, Joan Ahuir i Francesc Monreal ([f. 16 v.] p. 39).

7.3. Joan Ahuir i Jaume Gomis, dos bandolers riberencs desconeguts

Del primer sabem que va estar relacionat en l'assassinat d'un home, Armegol (vegeu el procés que hem transcrit) i que era company de Jaume Gomis. Però si eixim del text transcrit més avall i furguem en la història sabrem que Joan Ahuir va liderar juntament amb Bertomeu Capella³⁰ una quadrilla de cinc criminals. Carregats de pistoles i espases anaven als camins de la Ribera per a furtar. Finalment, aquests dos homes foren pregonats, processats i sentenciats a mort.

De Jaume Gomis en coneixem més coses. A part del robatori de la mula – tema central del procés – sabem que va cometre assassinats, almenys un fet a Casp en 1620. Al procés que hem transcrit descobrim que els tres homes processats van ser perseguits per la justícia, però no els trobarem (o almenys de moment). Podem veure com Jaume Gomis va fugir cap a Aragó fugint de les forces de la justícia, però va ser finalment capturat en 1620 i sentenciat a mort. Va ser executat el 11 de gener de 1620 (Urzainqui, 486).

Al *Dietari (1585 – 1629)* de Pere Joan Porcar trobem també informació sobre aquest home, com ja hem dit:

Diumenge, a 5 de giner 1620, portaren de la vila de Caspe, en Aragón, a Jaume Gomis, de Algemésí —que son germà, lo frare de Sent Onofre, dit Nicolau Gomis, diumenge a 24 de març de 1619, a prima nit, lo va traure de la Torre— y'l portaren al Real y hallí lo tancaren. [...]

Y disabte, a onse de dit, lo penjaren en la forca de València. Y dia la crida per haver mort a N. Banyon en la horta de Xàtiva. (Porcar, 543)

7.4. La sentència del procés

Del 4 de setembre de 1617 és la sentència de la Reial Audiència conservada a l'Arxiu del Regne de València (ARV, Conclusiones criminals de la Reial Audiència llibre 1827) que donava per tancat el procés que ens ocupa. El text, en llatí, fa referència al cas del robatori de la mula i sentència en absència als personatges que el varen protagonitzar, ja que clarament es parla del “furto (...) mulae” i es diu que es troben en “fugam de absentia”, tot explicant les diferents citacions que se'ls han fet i com en això s'ha aplicat el mecanisme previst en els furs valencians. La pena que se'ls va imposar va ser de 500 lliures i “exilium perpetuum” del regne. Cosa que, com ja hem comentat, a la fi segurament no es va acomplir perquè acabà, si més no l'algemésinenc Jaume Gomis, condemnat a mort i executat per altres crims el dia 11 de gener de 1620 (Garcia i Catalá, 227).

8. Edició

8.1. Normes de l'edició

Pel que fa a la nostra edició hem aplicat les normes habituals utilitzades en la transcripció de textos antics en català. Hem puntuat i accentuat seguint la normativa actual, tot respectant els usos de la variant valenciana de la llengua. Per altra banda,

³⁰ Famós bandoler de Russafa. Va ser penjat mort l'any 1652 (Pérez; Catalá, 236).

hem regularitzat l'ús de les majúscules i les minúscules. També usem l'apòstrof d'acord amb la llengua actual i, quan les elisions no són admeses per la normativa del nostre temps, fem servir el punt volat. Igualment s'ha regularitzat l'ús de la *u/v* i la *i/j* i hem transcrit *ç* quan l'autor només ha posat *c* en casos específics on calia, i, també, hem respectat la *ç*, tot i que en el català actual no s'accepta, en casos com *colçe* o tercera.

Al llarg del text hem desenvolupat les paraules abreujades segons l'ús actual. Si hem afegit alguna síl·laba o lletra, ho fem entre claudàtors. Quan hi ha un buit al manuscrit o alguna paraula no es podia llegir, ho hem indicat amb [...]. Qualsevol altra particularitat l'hem indicada fent servir anotacions a peu de pàgina.

Pel que fa a la numeració dels fulls del manuscrit, hem respectat la que apareix al volum, amb tots els salts i els problemes afegits per les diferents numeracions de la paginació/foliació que presenta actualment.

9. Conclusions

L'estudi aborda el fenomen del bandolerisme al segle XVII, centrant-se específicament a la Ribera del Xúquer. A través de la transcripció del procés criminal contra Jaume Gomis, Joan Ahuir i Francesc Monreal per furta una mula i assassinat, es posa en relleu com el bandolerisme no va ser només un fenomen delictiu, sinó també una conseqüència de factors socials, econòmics i polítics de l'època.

El bandolerisme va ser un fenomen social que va dominar el regne de València en el segle XVII, generant violència estructural que es manifestava de manera pràcticament quotidiana en la societat valenciana del Barroc (Llinares, 2024: 1). Però aquest fenomen no va ser exclusiu a València, sinó a tots els països de la conca mediterrània durant els segles XVI i XVII a conseqüència de la desconexió entre l'impuls demogràfic i les forces econòmiques i com a producte lògic de l'agraciació de la misèria (García Martínez, 23).

Sabem que les condicions socials del regne de València durant el segle XVII van ser difícils. El regne valencià va patir un del descens demogràfic i econòmics més grans de la seua història al principi de la centúria: l'expulsió morisca. Abans de l'expulsió ja existia bandolerisme (aristocràtic, popular i morisc), però l'expulsió ho va agreujar. Coneixem les dades demogràfiques del regne abans i després de l'expulsió, la desaparició morisca va suposar un descens de quasi un terç de la població total. Amb moltes zones (territorials i econòmiques) despoblades l'economia va rebre un fort colp i es va debilitar. Les condicions socials eren pèssimes, sumant-li les epidèmies de pesta i la insatisfacció social dona per resultat la violència.

A partir d'aquest estudi hem pogut veure la trajectòria del bandolerisme valencià, centrant-nos en el riberenc, al segle XVII. Hem vist com va afectar el bandolerisme a la Ribera del Xúquer sota el regnat del rei Felip III i de menor manera el regnat de Carles II. Aquest estudi s'ha centrat més en el bandolerisme al primer quart del sis-cents, demostrant com el bandolerisme va ser un fenomen social agreujat per les crisis i relacionat en esdeveniments socials, com les pestes, i constitueix un factor social molt important per a la història de la Ribera del Xúquer del barroc.

L'estudi destaca, a més, la importància de les fonts escrites, com els processos judicials, les lleis, els dietaris i les crides, per a reconstruir la realitat històrica del bandolerisme. A més, posa de manifest com la informació dels processos criminals es complementa amb altres documents per a oferir una visió més àmplia dels esdeveniments. Als diferents estudis sobre el bandolerisme, el català de la mà de Joan Reglà i el valencià per Sebastián García Martínez (els més rellevants), podem documentar-nos sobre aquest fenomen. A més, els estudis ens proporcionen noms de bandolers famosos, i no tan famosos. A partir de la tesi doctoral de Sergio Urzainqui

Sánchez hem pogut trobar informació sobre els bandolers esmentats als diferents estudis que hem consultat per a redactar aquest escrit.

Però aquests estudis no haurien pogut donar-nos aquestes informacions si no fora gràcies a les fonts escrites contemporànies com els processos judicials, les lleis, els dietaris i les crides. Els processos judicials serveixen per a mostrar l'entorn social del moment. El procés que hem transcrit ens ha donat a conèixer a Jaume Gomis, consultant el SAVEX (Sistema Arxivístic Valencià en Xarxa) hem pogut descobrir que aquest Gomis té més processos.

A partir de les lleis i les crides hem descobert, també, la situació social de l'època. Una de les crides que tenim documentades a aquest escrit és la del dia 11 de gener de 1633 prohibint als habitants de Sueca, Albalat de la Ribera i Corbera portar escopetes o tindre'n amagades en qualsevol lloc. Aquesta crida mostra un intent de fer desaparèixer la violència de les bandositats prohibint l'ús i la pertinença d'armes. Però al llarg del document hem vist sentències diverses per portar armes, així que la crida no va tindre massa efecte.

Cal tornar a parlar de la importància dels dietaris (tot i que té el seu apartat a aquest treball). Gràcies als dietaris de l'època hem pogut documentar als bandolers i les seues bandositats i les seues sentències de mort. En aquest treball hem consultat majoritàriament dos dietaris, el dels germans Vich, *Dietario valenciano (1619 a 1632)*, i el de Joan Pere Porcar, *Cosas evengudes en la ciutat y regne de València. Dietari (1585 – 1629)*. A aquests dietaris hem consultat tot allò relacionat amb Jaume Gomis, de Joan Ahuir i Francesc Monreal no hem trobat res. Però hi ha més dietaris de l'època com el d'Aierdi *Notícies de València i son regne*, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679; el de mossèn Vicent Torralba, *Les memòries curioses (1609-1651)*, i el d'Ignasi Benavent *Cosas más notables sucedidas en València desde el año 1657 a 1783* (aquests dietaris han estat estudiats per Llinares (2024)).

Finalment, parlarem del cas dels bandolers del procés. El procés criminal conté diverses informacions com testimonis i crides. El procés conté tres testimonis, els dels germans Burguera i el de l'agutzil Lledesma, els dos primers ens expliquen el robatori i totes les conseqüències que va tindre aquest, des del descobriment del robatori (29 de juny de 1616) fins al començament del judici (27 de març de 1617) passa gairebé un any. Una altra informació que ens dona són les dificultats de l'amo de la mula per trobar-la. Un cop l'ha trobada i l'ha recuperada torna cap a casa i es troba cara a cara amb la quadrilla de bandolers (Jaume Gomis i la resta) i els amenacen de mort. Per tant, amb aquesta amenaça documentada ens mostra el *modus operandi* dels bandolers, amenacen de mort si no els fas cas. Els bandolers feien servir la violència com a eina, en cas de no fer allò que volien, l'exercien.

El testimoni de Joan Lledesma, tot i que al final del procés ens informa que els quatre homes que pegaren els tirs contra l'agutzil no foren la colla de Gomis, mostra dues coses: la primera relacionada amb la violència i la pertinença d'armes, la segona la situació lingüística a Algemesí al segle XVII. El testimoni de Lledesma està dins del procés perquè ell pensava que havien sigut ells, però, de qualsevol manera, el més important són els fets ocorreguts. Quatre homes carregats d'armes dispararen contra l'agutzil, aquest va poder escapar de miracle. Veiem, doncs, com la violència era l'eina quotidiana dels bandolers, i, per això, anys després es farien diverses crides per part dels virreis prohibint les armes de foc i de tall (crides com la del 14 de febrer de 1628, del virrei Luís Fajardo, sobre la prohibició de l'ús i possessió d'armes o la de l'11 de gener de 1633 prohibint als habitants de Sueca, Albalat de Pardines i Corbera també de Fajardo).

Hem parlat de les crides com a font d'informació històrica i hem posat l'exemple de les crides del virrei Luís Fajardo, però el procés també conté crides, en especial tres. Les podem llegir a partir del foli 12 vers (pàgina 36), la primera crida és:

[...] comptadors sien, vinguen y compareguen davant y salva molt magnífic Gaspar Tàrrega, cavaller del consell de sa magestat, ohidor de la present causa per a enantar, fer dret y fermar sobre la dita denunciació, crims y delictes en aquella contenguts y specificats, certificant ad aquels que si dins los dit termini comparan, dret los serà fet y justícia administrada [...]

A partir del dia 18 d'agost de 1617 s'arriben a fer quatre crides contra Jaume Gomis, Joan Ahuir i Francesc Monreal perquè estigueren a les portes de casa seua per rebre el càstig, no es presenciaren cap d'ells.

Al llarg del present estudi hem intentat proporcionar una perspectiva al bandolerisme riberenc del segle XVII consultant diferents fonts d'informació com llibres, articles, processos i sentències, fonts escrites amb una gran riquesa. I hem vist com el bandolerisme riberenc naix de la pobresa i de les dificultats econòmiques i socials (tot i que, per exemple, a la ciutat de València no era precisament així).

Obres citades

- Arxiu del Regne de València (1617). *Conclusions criminals de la Reial Audiència, llibre 1827*.
- Crosas, Francesc. “Ressò a València dels efectes que tingué la pesta de 1599 a l’Urgell”, *Quaderns de El Pregoner d’Urgell* 14 (2001): 3-7.
- Escartí, Vicent Josep. “La memòria de les pestes a l’antic Regne de València: de la nota marginal a la centralitat (s. XV-XVII)”, *Mirabilia/MedTrans: Mirabilia/Mediterranean and Transatlantic Approaches to the Culture of the Crown of Aragon* 1 (2021): 45-74.
- Felipo, Amparo (1990). “La represión del bandolerismo en la ribera: 1621-1634” En València, Diputació, ed, i Assemblée d’Història de la Ribera. *Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss XIV – XX)* València, Diputació Provincial de València (1990): 103-114.
- Fresquet, Rafael. *Vint processos criminals d’Albalat de la Ribera (1611-1666)*. Ajuntament de la Ribera, amb la col·laboració de la Conselleria d’Educació i Ciència i la Diputació de València, Albalat de la Ribera, 1997.
- Fuster, Joan, *Nosaltres els valencians*. Edicions 62, Barcelona, 1964.
- García Martínez, Sebastián. *Valencia bajo Carlos II*. Ajuntament de Villena, 1991.
- Graullera Sanz, Vicente. *Juristas valencianos del siglo XVII*. València, Biblioteca Valenciana, 2003.
- Llinares, Alejandro. ““Cuando un valenciano va a madrid es tenido por un bandolero”: Memoria y mitificación del bandolerismo del reino de valencia (ss. xvii–xviii)”, *Annales Series Historia et Sociologia* 34 (2024): 263-282.
- ““Hombres sin Dios ni razón”: El bandolerismo valenciano durante los reinados de Felipe IV y Carlos II según los dietarios de la época”, *Marginales y minorías: una mirada poliédrica a textos olvidados (ss. xv-xvii)* (2024): 55-79.
- Llobell, José. “El bandolerismo valenciano en la época del barroco”, *Revista d’investigació i assaig de la Marina Baixa* 11 (2015): 49-63.
- Lozano, Josep. “L’expulsió dels moriscos valencians, segons la Relació de Maximilià Cerdà de Tallada” *SCRIPTA, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 17 (2021): 104-116.
- Maldonado, Leonor. “Un ejemplo del comercio valenciano en el siglo XVII. La importancia martima en el año 1650”, *Anales de la Universidad de Alicante. Escuela de Magisterio* (1986): 153-160.
- Miralles, Francisca (1990). “Problemas de orden público en la ribera, 1628-1634” En València, Diputació, ed, i Assemblée d’Història de la Ribera. *Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss XIV – XX)* València, Diputació Provincial de València (1990): 115-126.
- Pérez García, Pablo; Català Sanz, Jorge Antonio. “La pena capital en la Valencia del XVII” *Estudis de historia moderna* 24 (1998): 203-246.
- Porcar, Joan Pere. *Coses evengudes en la ciutat y regne de València. Dietari (1585 – 1629)*. Edició a cura de Josep Lonzano. Universitat de València, València, 2012.
- Real Academia De La Historia. Historia Hispánica (s/d). *Enrique Dávila y Guzmán*. Recuperat de: <https://historia-hispanica.rah.es/biografias/13037-enrique-davila-y-guzman>
- . *Gómez Suárez de Figueroa y de Córdoba*. Recuperat de: <https://historia-hispanica.rah.es/biografias/43255-gomez-suarez-de-figueroa-y-de-cordoba>

- . *Melchor Sisternes de Obiletes y Centoll*. Recuperat de: <https://historia-hispanica.rah.es/biografias/41929-melchor-sisternes-de-oblites-y-centoll>
 - . *Miguel Mayor*. Recuperat de: <https://historia-hispanica.rah.es/biografias/29271-miguel-mayor>
 - . *Luis Fajardo de Requesens y Zúñiga*. Recuperat de: <https://historia-hispanica.rah.es/biografias/16297-luis-fajardo-de-requesens-y-zuniga>
 - . *Tàrrega, Gaspar. Señor de Beniferri*. Recuperat de: <https://historia-hispanica.rah.es/biografias/48925-gaspar-tarrega>
- Reglà, Joan. *El bandolerisme català del barroc*. Edicions 62, Barcelona, 1966.
- Reizábel, Maria “La crisi financiera de la ciudad de Valencia en el siglo XVII. Las repercusiones inmediatas de la expulsión de los moriscos”, *Pedralbes: Revista d’història moderna* 13 (1993): 521-534
- Ribera, Carlos. *Bandolerisme del barroc a la Ribera del Xúquer: Estudi i transcripció d’un procés criminal de 1617*. Treball Fi de Grau curs 2024-2025. València, Universitat de València, 2025.
- Tàrrega, Gaspar, “Proces del legio fisch contra Jaume Gomis, Joan Auhir de algesesí y francesc monrreal de albalat de la ribera.” En *Arxiu del Regne de València (s/d) Procuradores fiscales contra Jaume Gomis, Joan Auhir, de Algesesí, y Francesc Monrreal, de Albalat de la Ribera, por asesinato y hurto*. Codi de referència: ES.462508.AR/RA(Fb) PCriSegPart//Procesos Criminales Real Audiencia, Parte II, núm. 612 . Signatura: Procesos Criminales Real Audiencia, Parte II, núm. 612, 1617.
- Urzainqui, Sergio. *Bandidos y bandolerismo en la Valencia del siglo XVII: nuevas fuentes, nuevas perspectivas*. Tesi doctoral curs 2015-2016. València, Universitat de València, 2016.
- Vich, Álvaro I Diego De. *Dietario valenciano (1619 a 1632)*. València: Acció Bibliogràfica Valenciana, 1921.
- Vilar Devís, Mercedes. “Las pestes del siglo XVII en Valencia : Su incidencia y repercusión en el Hospital General (1600-1700)”, *Revista de historia moderna* 18 (1992): 119-146.

ARV. Reial Audiència de València, Processos criminals, Segona Part, núm. 612.

[f. 1 r.]

1617

Procés del règio fisch núm. 789

contra

Jaume Gomis³¹, Joan³² Auhir³³ de Algemesi y Francés Monrreal de Albalat de la RiberaAuditor, lo molt magnífich auditor del Real Concell, Gaspar Tàrrega³⁴, cavaller

Scrivà: Miquel Simó Conca, notari

[f. 1 v.] (en blanc)

[f. 2 r.]

Llombay

Notata in libro Curiae{*Die XXVII [mensis marti anno a Nativitate Domini MDCXVII]*}

Jaume Burguera, llaurador de Algemesi, hostaler de Llombay, fonch interrogat e dix que la vespra de Sant [Pere pro]pasat, a les deu hores de la nit, estava [son] germà [...], nomenat Thomàs Burguera, segant herba en la [horta de] Algemesi, en la partida del Molí Nou, y de allí staven una mula pèl [...] ³⁵ pardo y la cara moyna. [Y] trobant menys la dita mula, feu diligències y sabé que q[ui] la havia furtada era Jaume Gomis, de Algemesi, lo qual té sentència de mort per una mort que feu en [X]ativa. Y lo dit son germà feu moltes diligències y [...] del dumenge de Rams que ell, testimoni, tingué avis que la dita mula estava en casa de l'hostaler del Villar, que la havia comprada. Y ell, testimoni, y son germà Thomàs anaren al Villar y tro[ba]ren dita mula en poder del dit hostaler, y [dit] hostaler los dix que la havia comprada de hu [que·s] diu Pallàs, de Gelva, y que lo dit Pallàs la havia comprada [del dit Jaume] Gomis, de Algemesi, [f. 2 v.] per preu de vint-y-set lliures y hun rocí. Y per les vint-y-set lliures li donà dit Pallàs al dit Gomis, d'Ares. Y al temps de la compra lo dit Pallàs, prengué fiança a hun oncle del dit Gomis, lo qual viu en Ares. Y com ell, testimoni, y son germà trobaren la mula, feren que lo Justícia del Villar se entregàs d'Ella. Y lo justícia los manà que dins tres dies [...] per a provar que la mula era [del dit] Thomàs Burguera. Y axí ell, testimoni, y son germà vingueren y portaren al Villar tres testimonis, que foren Miquel Ferris, torcedor, Antoni Blasco, llaurador, y Jaume Barberà, llaurador, tots tres de Algemesi. Y lo justícia del Villar, havent rebut los dits testimonis y constan-li com li consta que la mula era estada furta[da al dit] Thomàs ³⁶ Burguera, la y tornà ab fiances. Y que

³¹ Segueix ratllat *Francesc Monreal*.³² Segueix ratllat *Ah*.³³ Segueix ratllat y *Armengol*.³⁴ Gaspar Tàrrega, senyor de Beniferri. 1563 – 15.V.1635. Jurista, regent de la Cancelleria de València.³⁵ Il·legible.³⁶ Segueix ratllat *gomis*.

[Thomàs] y son germà y los tres testimonis tornaren-[se'n ...] a la vila de Algemesí; [y] arribaren a la present vila de [L]ombay, a hon los donà [avís] Jaume [Box], de la Al[cú]dia, que no pasaren [més] avant, devés de Algemesí, [pe]rquè los aguardaven en lo camí lo dit [Jaume] Gomis y [tres altres] hòmens, [ço és] Francisco Monrreal, de Albalat, lo qual està cridat per moneder, y Joan Ahuyr, [de Algemesí], lo qual també està en treball per la mort de [...] ³⁷ Armengol, de Alge[mésí], y altre [home] de Ares, que també e[stava] va en companyia del dit Jaume Gomis. Y lo dit Jaume Box los dix que los dits Gomis, y [altres] de sa companyia, deyen que ells los pagarien la [mu]la y lo gasto que havien fet ell, testimoni, y son germà en [trobar] la mula, ab què no la pasaren a Algemesí ni afront[aren] al dit Gomis; y que si [pasaven] los matarien. [E lavors] ell, testimoni, [f. 3 r.] aconsellà a son [germà que dexés] la mula en lo hostel de Llombay per llevar ocasió que no·l mataren y que los testimonis se·n podien anar. Y ell, testimoni, y son germà y los altres testimonis que a tot se havien trobat presents, acordaren de que la mula restàs en Llombay, a hon de present està. Y lo dit Box los [pregà] a ell, testimoni, y a son germà que sobre sa paraula yxqueren a parlar ab los dits Gomis, Monrreal y Ahuyr y lo parent de dit Gomis. Y lo germà d'ell, testimoni, no volia exir perquè digué que ya sabia que los demés anaven carregats de pistoles y altres armes prohibides y no volia posar-se en perill. Y al cap de un rato, ab persuació del dit Box y bax de sa paraula, yxqueren ell, testimoni, y son germà darrere el monestir, a hon trobaren al dit [Go]mis y als demés aseÿts y a tots los veien, ell, testimoni, y son germà les pistoles. Y, llavors, los dits ³⁸ [G]omis y Monrreal digueren: “Thomàs Burguera: la mula no té de pasar de ací de qualsevol manera que sia, perquè yo no vull ser descobert ni [vull] que mons parents ³⁹ en Ares sàpien que [he furtat la] mula ni vull que u sàpia lo home que me ha fet fiança en Gelva.” [Y lo germà d'ell, testimoni, dix] que com havia de ser perquè a ell lo havia destruÿt lo dit [Gomis] ab haver-se-li aportat la mula y haver [...] ella tant [temps]. Y, llavors, lo dit Gomis y [Monrreal] digueren que Gomis pagaria la mula y [los gastos] y que estes festes tornarien a la al[...] y acabarien de resoldre's lo que's deuria fer [p]erò que la mula no havia de pasar de Llombay, de qualsevol manera que fos la cosa.

(+)

[f. 3 v.]

{Dicto die}

Thomàs Burguera, llaurador de Algemesí.

Interrogat, etc.

E dix que en lo any propasat, vespra de sant Pere, a les deu hores de la nit, estava ell, testimoni, segant herba en la horta de la present vila de Algemesí, en la partida del Molí Nou, y tenia prop de hon estava dos mules, de les quals li'n furtaren una, la qual era de pèl parda y la cara mohina. Y havent trobat ell, testimoni, menys la dita mula, tant ya sospita que la y havia furtada Jaume Gomis, de Algemesí. Y ell, testimoni, feu deligències y trobà que son pensament era estat verdader. Y axí procu[rà per] tots los camins possibles descobrir hon estava la mula. Y a l'últim, lo disabte de Rams propasat [tingué] notícia de que la dita mula estava en lo hostel de Villar. Y ell, testimoni, y son germà, Jaume Burguera, an[ar]en al Villar, a hon trobaren la mula y lo hostaler los dix que la havia comprada de Pallàs⁴⁰, de la vila de Chelva. Y allí saberen que lo dit Pallàs la havia comprada del dit Jaume Gomis per preu de vint-y-set lliures y [hun rocí], y que a conte de les vint-y.set lliures [prenguera] [...]; y que lo dit Pallàs [ans] de pagar feu

³⁷ Hi ha un blanc al manuscrit, el nom d'Armengol és desconegut.

³⁸ Subratllat a l'original.

³⁹ Subratllat a l'original.

⁴⁰ El manuscrit presenta un buit davant de Pallàs, tot indicant que es desconeix el nom.

que lo dit Gomis li donàs fiança. Y ell, testimoni, y lo dit son germà feren instància que lo justícia se entregàs de la mula y lo justícia feu pro[...] que [dins] tres dies li portasen testimonis de que la mula era de ell, testimoni, y que la y havien furtada. Y axí vingueren a la present vila de Algemesí, portaren tres [testimonis] al Villar, los quals foren [Antoni] Blasco y Jaume [Barberà], llauradors, y Miquel Ferris, torcedor. Y estos testific[are]n davant del justícia [f. 3 v.] del Villar y ab esta prova lo justícia los tornà la mula. Y tots los testimonis y son germà y ell, testimoni, vingueren ab la mula fins a Llombay. Y estant en Llombay, en lo hostel que té lo dit son germà, arribà Jaume Box, de la Alcúdia, lo qual los dix que no pasaren mes avant en la mula ni la portasen a Algemesí, perquè en lo camí los estaven aguardant Jaume Gomis, Francisco Monrreal, de Albalat, y Joan Ahuyr y hun altre home de Ares, parent del dit Gomis, y que estos no volien que la mula pasàs a Algemesí perquè no restàs afrontat lo dit Gomis y tots saberen lo furt. Y ell, testimoni, y lo dit son germà li digueren al dit Box que ell, testimoni, havia perdut molt de la fahena per haver-li furtat la mula y que havia fet gastos en cercar-la, y que axí, no era rahó que dexàs de pasar ab la mula a Algemesí. Y lo dit Box los dix que ell faria que li paga-se'n lo preu de la mula y los gastos, y que sobre sa paraula ell, testimoni, y son germà anasen a parlar ab los dits Gomis y altres de sa companyia. Y, en efecte, yxqueren de darrere el con[vent] de Llombay y trobaren als dits Gomis, Monrreal, A[uhyr] y altre home foraster tots ab pistoles. Y lo dit Gomis los dix lo matex que havia dit lo dit Box, y que, si pasaven a la mula devés Algemesí, los havia de matar, y que, si [no] pasaven ab la mula a Algemesí, ell los pagaria la mula y los gastos. Y ell, testimoni, [...] tingué los dix que fora lo que ells volien y restaren que un dia d'estes Pasqües anirien a Llombay. Y allí [esper]arien lo que lo dit [Gomis] prometia. Y fins huy ell, testimoni, no ha vist a ningú y de per sempre se ha tengut y té la mula en lo hostel de Llombay y no la gosa portar a la dita vila de Algemesí, per les amenaçes que li [tenen] fetes. Y que està en veritat⁴¹ que lo dit Jaume Go[mis] se diu públicament té sent[ència] de mort per una mort [que] feu en Xàtiva. Y lo dit Francisco Monrreal, és de A[lbal]at, y està cridat per [moneder. Y] Joan Ahuir [f. 4 v.] està en treball per la mort de [...] ⁴² Armengol, de la present vila de Algemesí. Y lo home foraster que venia ab ells ha entés que és d'Ares y que també està en treball y que tots són hòmens inquietes e de mal viure. E açò, etc.

Tomàs Burguera (*rubricat*)

{*Die XXVIII mensis marty anno a Natavitate Domini MDCXVII*}

Joan Ledesma, cab de guayta⁴³ de la vila de la vila de Algemesí y verguer⁴⁴ dels jurats de dita vila y habitador de aquella.

Interrogat, etc. E dix que lo Disapte Sant proposat, a les nou hores de la nit, poch més o menys, ell, testimoni, per rahó de son ofici yxqué de casa per a anar a ronda ab los llochtinyents; y anà y tocà la porta. Y perquè plovia y no parexien los llochtinyents se n'anà a casa del justícia, y com està pres en València, parlà ab sa muller. Y tantost se n'yxqué a la plaça a cercar als llochtinyents y estant al propi cantó de la yglesia que

⁴¹ Subratllat a l'original.

⁴² En blanc a l'original.

⁴³ Cap de guaita: el caporal d'un destacament de vigilància.

⁴⁴ Verguer: funcionari que portava com a insígnia una verga o bastó i acompanyava els consellers o anava a complir les ordres d'aquests.

diuhen lo cantó de Sant Chirstòfol, veu venir, per lo carrer de la Montanya, quatre hòmens que prenien tot lo carrer, lo qual és molt ample, de part a part; y arribaren a ell, testimoni, y feren un [...] a lluna y li digueren: “Qui va?.” Y ell, testimoni, respon[gué]: “Amigos. Y el alguacil soy de la justícia.” Y en oyr açò hu dels dits hòmens, que era lo que més se senyalà, sense dir paraula li tirà y desparà una pistola a ell, [testimoni], de la q[ua]l li pasaren les pilotes prop del melich y la huna li [...] en la roba y li tocà en la [...] y dos pilotes li p[ega]ren en lo braç esquerre y diguè: “Madre de Dios de la Soledat [soco]rredme!” Y tirà fugir [f. 5 r.] devés de casa Ximeno, lo pothecari. Y allí arribà un altre home dels dit quatre y vent que ell, testimoni, no era mort⁴⁵ ni havia caygut, li tirà y desparà una altra pistola ab les pilotes de la⁴⁶ qual li⁴⁷ parà y li rompé lo braç esquerre. Y lo apothecari, als crits obrí la porta y tirant-lo a ell, testimoni, lo entrà dins de casa. Y que les persones que han fet y perpetrat lo dit cas són indubítadament Jaume Gomis i Francés Monrreal, acompanyats dels altres dos; y que la ocasió és estada perquè havia quinse dies ans del cas que una nit ell, testimoni, encontrà a tres homes, que fonch als dits Gomis, Monrreal y Ahuyr, a les primeres cases a l’entrar per lo camí de València, y los tres alçaren los gatillos a les pistoles que portaven. Y a ell, testimoni, li fonch forçós dexar-los pasar. Y ell, testimoni, [no] ha tengut encontre ab ninguna altra persona ni ha vist pistoles fins als dessús dits. Y ab lo tall los conegué, que eren ells y és veu y fama pública que los dessús dits son persones [de] mala vida e inquietes y que han comés molts delictes.

E [q]ue per haver poch temps que l’han curat y no estar lo [b]arber a mà y ser ya hora tarda se podia dexar lo escriure les nafres per a demà. Y que ell, testimoni, ha fet lo que ha pogut sempre per a administrar ab puntualitat son ofici. E açò, etc.

(+)

*Acte de nafres*⁴⁸

Die XXVIII martii MDCXVII, lo doctor Guillem Ramon Mora de Almenara, generós, comisari de sa excel·lència, accedí personalment a casa de Joan de Lledesma, habitant de Algemesí, y trobà al dit Lledesma gitat en un llit en un apo[se]nto bax, y estant allí present Francisco Navarro, cirurgià, manà fer scripsió de les nafres del dit Joan [Lle]desma y fonch trobat que tenia les nafres [f. 5 v.] següents. *Primo*, té lo dit Lledesma una ferida feta ab pilota en una articulació del colçe del braç esquerre. Ítem, altra nafra en lo matex braç, també de pilota, junt a la monyeca. Ítem, en la cavitat natural, altra nafra que és cuteanea, també de pilota, prop del melich. E lo dit Lledesma, *medio juramento*, dix que aquelles eren les nafres que li havien fet a les dos pistoletades que li tiraren lo Dissabte Sanct a la nit, de les quals li yxqué molta efusió de sanch, e senyaladament de les del braç y que està en cura en poder del dit Navarro, cirurgià, *de quibus, etc. actum* en Algemesí, dins la casa del dit Lledesma.

Testimonis Baptiste Cubells, llochtinent de justícia de dita vila de Algemesí, y Vicent Martínez y Thomàs de la Porta, alguacils.

[f. 6 r.]

Il·lustríssimo y excel·lentíssimo senyor

⁴⁵ Al manuscrit després de *mort* trobem ratllat y ~~hai~~.

⁴⁶ *Pilotes de la*, escrit a l’interliniat.

⁴⁷ A l’escaneig damunt de “ab los que li para” apareix “pilotes de la.”

⁴⁸ Escrit al marge esquerre.

Die XV mensis Aprillis ano MDCXVII
presentis Jacobus Paulus Cherta, notari fisci regii procuratore

La vespra del gloriós sant Pere pròxime passada furtaren de la horta de la vila de Algemesí una mula de pèl pardo y la cara mohina, de Thomàs Burguera, de la dita vila de Algemesí. Y dita mula après se ha trobat en poder de l'hostaler del lloch del Villar, per haver-la comprada de Pallàs, de la vila de Chelva. Y dit Pallàs la comprà de Jaume Gomis, de la dita vila de Algemesí, per preu de vint-y-set lliures y un rocí. Y dites vint-i-set lliures les hi pagà lo dit Pallàs ab drap. Per haver-ne tengut notícia lo dit Thomàs Burguera, acudí al justícia de la dita vila del Villar. Y havent donat prova davant de aquell de que li era estada furtada dita mula, la y lliurà. Y tornant-se'n lo dit Thomàs Burguera y Jaume Burguera, son germà, ab la dita mula, quant foren en la vila de Lombay, Jaume Boix, de la Alcúdia, los advertí que no passasen més avant perquè'ls aguardaven en lo camí lo dit Jaume Gomis y tres més, que són Francés Monreal, Joan Agüir, de Algemesí, y [...] ⁴⁹ Armengol, de la mateixa vila, aprocessats y enemichs de la Justícia senyalant-los perill, advertint-los que los desús dits pagarien al dit Thomàs Burguera lo valor de la mula y los gastos que havien fet per a cobrar-la, ab què no portasen dita mula a Algemesí ny afrontaren al dit Jaume Gomis, hon no, que'ls matarien. [f. 6 v.] Y així dexaren dita mula en lo hostel de la dita vila de Lombay y lo dit Boix tractà ab los dits germans Burgueres de què davall sa paraula parlaren ab los dits Gomis, Monreal y los demés per a tractar de asiento. Com ab efecte se parlaren y comunicaren a les espal·les del monestir de Sent Domingo de la dita vila, a hon los dits Jaume Gomis, Francés Monreal [y] Joan Ahuir foren vists cascú de aquells portar armes prohibides, de pistoles curtes. Y resolgueren que lo dit Jaume Gomis los pagaria la mula y los gastos que havien fet en cobrar-la. Y també los dits Jaume Gomis y Francés Monreal tiraren dos pistoletades a Juan Ledesma, cap de guayta de la vila de Algemesí, a les nou hores de la nit; de una de les quals li pasaren lo bras esquerre lo Disabte Sant propasat, en companyia de altres dos, que al present se ignora lo nom, lo que resulta de una informació de testimonis rebuda en calendari de vint-y-huit de propasat mes de mars. Per ço *et als*, lo altre dels procuradors fiscals de sa magestat *meliori modo quo potest diu pro nunch et cum protestatione addendi* que denuncia y criminalment acusa als dits Jaume Gomis, Francés Monreal, Joan Agüir ⁵⁰ per los dits crims y delictes *singula singulis referendo* y supplica sien capturats y confessats sobre la present [s]upplicació; et *super negatis*, que testimonis li sien rebuts, *Injuncto, etc.* Y si haver no's podran, sia procehit contra aquells per procés de asència, en forma de fur y constant *de predictis quo vis modo* sien condemnats en totes les penes en que an encorregut y en les despeses de la present causa. Y que los béns [f. 7 r.] mobles dels desús dits sien escrits y adnotats y los sehents posats en mala veu en la forma acostumada, supposat que la present causa sia evocada a la Real Audiència y commessa *juxta regiam pragmaticam et licet etc.*

Fisci [...].

⁴⁹ En blanc a l'original.

⁵⁰ Al manuscrit després de *Argüir* apareix ratllat alguna cosa il·legible.

Altissimus, etc.

*Evocata causa magistratus Gaspar Tàrrega, audiat eam et expediat juxta forum,
[...] per magnificum Michaellem Alaya, regentem curie, die XV aprilis MDCXVII.
Valentia.*

D. Joan Daça (*rubricat*)

[...]

Jhesus. Registrata etc. dicto die fiant supplicata.

Tàrrega.

[f. 7 v.] (en blanc)

[f. 8 r.]

(D)

Lo rey, e per sa majestat don Gómez Suárez de Figueroa y Còrdova⁵¹, duch de Feria, marquès de Villalba, senyor de les Cases de Salvatierra, comanador de Sigura de la Sierra, lochtinent y capità general en la pressent ciutat y regne de València, al fel vergueta⁵² de la real alguaziria Juan de Çavalça⁵³, salut y gràcia:

per deguda exemció de una provisió feta al peu de una denunciació davant nós y esta Real Audiència, en dies [...] del⁵⁴ mes de abril, posada per Jaume Pau Cherta, notari, altre dels procuradors fiscals de sa majestat, vers e contra Jaume Gomis y Joan Ahuir de la vila de Algemesí y Francés Monrreal del loch de Albalat; e provehida per lo magnífich y amat conseller de sa majestat micer Gaspar Tàrrega, cavaller, al qual dita causa és estada comessa, ab la qual dita provisió per los motius y causes en aquella y dita denunciació contengudes, és [es]tat provehit y manat fer y expedir les presents per th[enor] de les quals e instant y suplicant lo dit Jaume [P]au Cherta, notari, en dit nom expressament y [de nos]tra certa sciència delliberadament y consulta [per] la real autoritat de que [...] que us conferixcau y aneu personalment a la dita [v]ila de Algemesí, lloch de Albalat y [a hon] sia n[ec]essari y convinga. Y allí constituhit, capturar[eu] y [pren]dreu a vostres mans y poder, per nós y per la [Real] Cort, les persones dels desús dits delats, los quals [...] ben custodits y guardats portareu [f. 8 v.] a la present ciutat y possareu en les presons reals de aquella per a que justícia puxa ésser administrada. Y si pendre y haver no·ls podreu, citareu aquells ab ralles a les portes de llur casa y ab citació y a hon solien habitar y reunir, assignant-los nou dies, tres per primera, tres per segona y tres per tercera citacions de hora de audiència en hora de

⁵¹ Gómez Suárez de Figueroa y Córdoba: (Guadalajara, 1 de setembre de 1587 – Munic, 12 de gener de 1634). Fou el segon fill de Lorenzo de Figueroa, duc de Feria, i de Catalina Fernández de Córdoba, marquesa de Priego. La seua carrera començà en 1548 quan fou nomenat gentilhome de la Casa de Borgonya del príncep Felip, des de la seua implantació l'any 1548, fins a 1556, i capità de la guàrdia espanyola durant el mateix període. Tingué bones relacions amb la noblesa hispànica, com per exemple, Francesc de Borja.

⁵² Vergueta: algutzirs que portaven una vara com a símbol d'autoritat.

⁵³ Segueix un buit.

⁵⁴ A l'original: *del [...]*.

audiència, si feriat no seran, y si u seran, per als altres dies après següents no feriat, certificant-los. Y si dins dit termini compareixeran, dret los serà fet y justícia administrada, hon [si] no, serà procehit contra aquells a citació de trenta dies conforme a fur. Y tornats que siau, fareu [...] relació en poder del scrivà de la pressent causa del fet [en] execució de les presents, donant y conferint-vos ab aquelles per al que dit és, ple y bastant poder en quant meneste[r] sia *Dattis* en València, a dèset dies del mes de [m]aig any MDCXVIII.

Mayor⁵⁵, fiscalis (*rubricat*)

Vidit Tàrrega (*rubricat*) [...]

Melchior Sisternes⁵⁶ (*rubricat*)

[...] (*rubricat*)

In curiae XVII, fol. XXXVII

[f. 9 r.-9v.]⁵⁷

[f. 10 r.] solia estar, habitar y revenir al temps de la perpetració dels dits delictes y en dites cases [...] fet diligent escorcoll per a pendre y capturar [...]. y de la règia cort [...] dels dits Jaume Gomis, Joan Auhir y Francés Monrreal, y per no haver-los trobat, haver fet en les portes dita forma de aquelles tres ralles notificant als de dites cases vehins y [...]tants, com citants una per tres als dits Jaume Gomis, Joan Auhir y Francés Monrreal, per a que dins nou dies los tres per primera, tres per segona y tres per tercera citacions, si feriat no seran, y, si seran feriat, per als altres dies immediatesegüents no feriat, perquè compareguera davant de [...] Real Audiència eo davant del dit molt magnífich Gaspar Tàrrega, auditor del real consell de sa magestat per a [...] y star a dret sobre la denunciació contra aquells posada per lo altre dels procuradors fiscals, ab certificació que si comparran dret los serà fet y justícia administrada. En altra manera⁵⁸, se procehirà contra aquells, etc., de absència.

[f. 10 v.] (*en blanc*)

⁵⁵ València, 1554-23 VI 163. Jurista, regent de la Cancelleria als regnes de Mallorca i València. Doctor en Dret Canònic i Civil. Nomenat assessor de causes civils al tribunal de la Governació de València (Sant Llorenç, 21 de setembre) per la promoció del doctor Felip Tallada en 1594. El seu següent ascens professional el va portar a la regència de l'Audiència de Mallorca en 1597, en la qual va substituir al lletrat català Jerònim Torner i al valencià Cristòbal Monterde en 1604. Va ascendir a regent en la Cancelleria valenciana en 1613 (Madrid, 23 de febrer). En 1629 es va jubilar. I en 2604 va obtenir privilegi militar. Es va cassar amb Maria Sevilla i va tindre dues filles –que ingressaren al Convent de Santa Tecla en 1608 i 1609– i un fill.

⁵⁶ ?, 1580 – II.1642, magistrat valencià, regent del Consell Suprem de la Corona d'Aragó, cavaller de l'Orde de Montesa. Fill de Marco Antonio, el qual va pertànyer durant molts anys a l'Audiència valenciana en la qual es jubilà en 1624. La seua família fou ennoblida en 1622. Fou protegit del duc de Sogorb. Es graduà en Lleis i Cànon en la Universitat de València, de la qual fou examinador. La seua carrera forense en València s'inicià en 1600 com a advocat. En 1610 fou nomenat assessor del governador en causes criminals. A l'Audiència de València passà pels càrrecs d'advocat fiscal (novembre de 1612), oïdor de la sala dels assumptes criminals (setembre de 1617) i al cap de poc de la civil. En jubilar-se Miguel Mayor va accedir a la màxima cota de l'Audiència, regent de la mateixa (privilegi de 24 de maig de 1629). Passà al Consell d'Aragó el març de 1632 (privilegi de 27 de març de 1632; Madrid, 31 de març de 1632) per a ocupar el lloc del finat Francisco Jerónimo de León. Estigué casat amb Casilda Pellicer, filla de Vicent Pablo Pellicer. Va tindre tres fills: Pablo, Joan i Felícia; el primer rebé el senyoriu de Benillup; el segon fou comanador de l'Orde de Montesa; i Felícia es casà amb Llorenç Bou de Penya-Roja. Va morir el febrer de 1642.

⁵⁷ Aquest dos fulls, per la qualitat de la tinta ferrogàl·lica, que ha tallat i tacat bona part de l'espai, resulten il·legibles.

⁵⁸ Segueix, ratllat: *seran*.

[f. 11 r.]⁵⁹ (en blanc)

[f. 11 v.] Don Phelip, per la gràcia de Déu rey de Castella, de Aragó, de Leó, de les Dos Sicilies, de Hierusalem, de Portugal, de Navarra, de Granada, de Toledo, de València, etc. E per sa majestat, don Gómez Suárez de Figueroa y de Còrdova, duch de Feria, marquès de Villabla, senyor de les cases de Salvatierra, comanador de Sigura de la Sierra, lochtinent y capità general en la present ciutat y regne de València, al fel de sa majestat, Honorat Vidal, per lo trompeta real y públich, salut y gràcia.

Com en lo procés y causa criminal que en la Real Audiència se porta y tracta a instància dels procuradors fiscals de sa majestat, vers e contra Jaume Gomis y Joan Auhir, de la vila de Algemesí, y Francés Monrreal, del lloch de Albalat de la Ribera, a expedició del magnífic y amat conseller de sa majestat, micer⁶⁰ Gaspar Tàrrega, cavaller, per aquell sia estat provehit y manat los dits delats ésser citats ab citació y crida de trenta dies, conforme a fur, instant per ço y supposant Jaume Pau Cherta, notari, altre dels procuradors fiscals de sa majestat, expressament y de nostra certa sciència delliberadament y consulta per la real autoritat de que usam, vos diem y manam que us conferixcau y aneu personalment a la dita vila de Algemesí, loch de Albalat e a hon sia necessari y convinga, y allí constituït, publicareu y preconixcau la dita citació y crida de trenta dies que apart de les presents vos serà lliurada davant les portes de les cases y habitacions dels dits delats y a hon solien estar, habitar y reunir. E tornat que siau, fare[u] dita relació en poder del scrivà de la present causa, del fet en execució de les presents, donant y conferint-vos ab aquelles per al que dit és ple y bastant poder en quant menester sia. *Dattis* en València a vint-y-huy dies del mes de juny de l'any MDCXVIII.

Mayor, fisci (*rubricat*)

[f. 12 r.]⁶¹

(+)

Ara ojats que us fan a saber de part de la sacra cesàrea real majestat del rey nostre senyor, y per aquella, de part de l'il·lustrissimo y excel·lentissimo y senyor don Gómez Suárez de Figueroa y Còrdova, duch de Feria, marquès de Villalba, senyor de la casa de Salvatierra, comandador de Sigura de la Sierra, llochtinent y capità gineral en la present ciutat y regne de València.

Com a instància de Jaume Pau Cherta, notari, procurador fiscal de sa majestat, sien estats denunciats y criminalment acusats Jaume Gomis, Francés Monreal y Joan Auhir per les causes y rahons en la dita denunciació contengudes y per [el] vergueta de la real alguazeria los dits delats y denunciats sien estats citats⁶² ab ralles fetes a les portes de les cases y sòlites habitacions de aquells y hon aquells solien estar y habitar al temps de la perpetració dels dits delictes com personalment no·ls haja atrobat per a que compareguen en la Real Audiència y davant lo dit molt magnífic auditor de la dita causa

⁵⁹ En realitat aquest full es la part de darrere de la crida reial que segueix després, i conté el segell de paper.

⁶⁰ Missèr (escrit també *misser*, i antigament *micer*). m.: Tractament equivalent a mon senyor, que es donava a persones de molta autoritat i principalment a gent lletrada.

⁶¹ Al marge esquerre: *Jaume Gomis, Joan Auhir, Francesc Monrreal*.

⁶² Segueixen un mots ratllats.

per a enantar, fer dret y fermar sobre la dita denunciació, crims y delictes en aquella contenguts, los quals no han curat comparéixer, ans les contumàcies de les dites tres citacions los han estades acusades en sos deguts terminis y aquelles admeses en tant quant per fur, justícia y bona rahó eren admetedores y no en pus. Per ço a [...] supplicació del dit Jaume Pau Cherta, notari, en dit nom ab tenor de la present [...] trenta dies citaren la justícia notifica y fa saber que cridar mana als dits Jaume [f. 12 v.] Gomis y Joan Auhir de la vila de Algemesí, y Francés Monrreal, del lloch de Albalat de la Ribera, delats y denunciats y [...] per a que dins trenta dies del dia la publicació de la present en avant, contínuament per [...] comptadors sien, vinguen y compareguen davant⁶³ y salva molt magnífic Gaspar Tàrrega, cavaller del consell de sa magestat, ohidor de la present causa per a enantar, fer dret y fermar sobre la dita denunciació, crims y delictes en aquella contenguts y specificats, certificant ad aquells que si dins los dit termini comparran, dret los serà fet y justícia administrada. Altrament, lo dit termini passat, si comparéixer no voldran ni curaran la règia cort tindrà y proposarà ad aquells per comesos, confesats y comensats dels crims y delictes en dita denunciació contenguts y expressats y contra aquells serà rebut procés de absència, segons que per fur, justícia y bona rahó serà trobat fahedor, llur absència en res no obstant, ans contumàcia exigint.

Mayor, *fisci* (rubricat)

Vidit Tàrrega.

Vidit don Melchior Sisternes, *fisci advocatus*.

Die veneris intitulato XVI mensis julii, anno MDCXVII, Honorat Vidal, trompeta, feu relació, ell en lloch de Pere Pi⁶⁴, trompeta real y públich, haver preconizat la damunt dita crida; ab so de trompeta y veu de pits [f. 13 r.] cridà a les portes de les cases de Miquel Auhir, en Algemesí, casa citatòria de Joan Auhir, a les portes de la casa de Joan Serdà, de Algemesí, casa citatòria de Jaume Gomis y a les portes de la casa de Francés Monrreal en Albalat de la Ribera, en les quals aquells respectivament solien estar, habitar y revenir al temps de la perpetració del dit delictes, en presència de molta gent. La qual crida publicà a XVII del dit mes de juliol, que era dilluns.

Die lune intitulato XIII mensis augusti, anno MDCXVII,⁶⁵ etc., lo dit Geroni Pastor, notari, *dicto nomine* de procurador fiscal comparent davant del dit molt magnífic doctor Gaspar Tàrrega, cavaller, ohidor de la present causa, dix que acusava, com de fet así acusa, contumàcia per primera de crida contra los dits Jaume Gomis, Joan Auhir y Francés Monrreal, denunciats admistats.

Die martis intitulato XV mensis augusti, dia de l'Assumpció de Nostra Senyora, lo dit Geroni Pastor, notari, *dicto nomine* de procurador fiscal comparent davant del dit molt magnífic Gaspar Tàrrega, cavaller, ohidor de la referida causa, dix que acusava, com de fet acusa en contumàcia per segona de crida contra ls dits Jaume Gomis, Joan Auhir y Francés Monrreal, denunciats admistats.

Die mercuri intitulato XVI mensis augusti, anno MDCXVII, lo dit Geroni Pastor, notari, *dicto nomine* de procurador fiscal, comparent davant del dit molt magnífic doctor Gaspar Tàrrega, cavaller, ohidor de la present causa, dix que acusava, com de fet acusa en contumàcia per tercera de crida contra ls dits Jaume Gomis, Joan Auhir y Francés Monrreal, denunciats admistats.

⁶³ Segueix ratllat: *del molt magnífic*.

⁶⁴ Trompeta públic de la ciutat de València. El trobem documentat a Crosas (6).

⁶⁵ Al marge esquerre: *A 14 de agost*.

[f. 13 v.] *Die jovis intitulado decimo septimo dicto mensis et anni*, lo dit Geroni Pastor, notari, *dicto nomine*, comparent davant del dit molt magnífich doctor del Real Consell, Gaspar Tàrrega, cavaller, ohidor de la present causa, dix que acusava, com de fet acusa en contumàcia per quarta de crida contra·ls dits Jaume Gomis, Joan Auhir y Francés Monrreal, denunciats admistats.

Die veneris intitulado decimo octavo dicto mensis et anni, lo dit Geroni Pastor, notari, *dicto nomine*, comparent davant del dit molt magnífich doctor del Real Consell, Gaspar Tàrrega, cavaller, ohidor de la present causa, dix que acusava, com de fet acusa en contumàcia per segona (*sic*) de crida contra·ls dits Jaume Gomis, Joan Auhir y Francés Monrreal, denunciats admistats.

*Die*⁶⁶ *sabbati intitulado XVIII dictorum mensis et anni*, dia de[...] per lo següent dia feriat.

Die domenica intitulado XX dictorum mensis et anni.

Die lune intitulado vigesimo primo mensis augusti, anno MDCXVII, etc., lo dit⁶⁷ Geroni Pastor, notari, *dicto nomine* de procurador fiscal comparent davant del dit molt magnífich doctor del Real Consell, Gaspar Tàrrega, cavaller, ohidor de la present causa, dix que repetia, com de fet repeteix la tercera contumàcia per aquell acusada a XVI del present mes de agost contra Gomis, Auhir y Monrreal, denunciats.

Com dit dia fos dia del gloriós sanct [...], per consegüent dia feriat, [...].⁶⁸
[f. 14 r.] (*en blanc*)⁶⁹

[f. 14 v.] (*en blanc*)

[f. 15 r.] (*en blanc*)⁷⁰

[f. 15 v.- 16 r.] (*en blanc*)

[f. 16 v.]⁷¹

Jaume Gomis, Joan Auhir, de Algemesí; Joan Monrreal, de Albalat, no estan carregats de les pistoletades de Joan Ledesma.

Armengol no·l trobe carregat en les informacions, ans bé és lo home que matà Joan Agüir y per ço lo dit Agüir va en treball.

Les despesses del regio fisch..... XXX sous XI diners.

⁶⁶ Segueix ratllat: *veneris*.

⁶⁷ Segueix ratllat: *molt magnífich doctor del Real Consell, Gaspar Tàrrega*.

⁶⁸ En transversal es va anotar: (+) *En les portes de la casa de Miquel Auhir, en Algemesí, casa citatòria de Joan Auhir. En les portes de la casa de Joan Cerdà, en Algemesí, casa citatòria de Jaume Gomis. En les portes de la casa de Francesch Monrreal, en Albalat de la Ribera*.

⁶⁹ En transversal pot llegir-se : *Vidit don Melchior Sisternes, fiscii advocatus*. I una nota registral: *In curiae XVII, fol. CXV*.

⁷⁰ En transversal: *Fransés Monreal. Divendres a 9 de juny 1617, registro primo de Savals a ell. Dilluns a 22 de maig passat en Algemesí y a 26 de dits en Albalat, registro Bonavida*.

⁷¹ Al marge superior apareix una anotació que no té a veure amb el procés: *Escriure al de Maqueda per lo perdó de Antoni Joan Soler, de Elig; perdó de N. Ximénez*.